

ZABUDOWA WEWNĘTRZNA RYNKU POZNAŃSKIEGO W WIEKU XVI

Rynek poznański do ostatnich czasów zachował tak liczne ślady dawnej swojej zabudowy wewnętrznej, jak żaden inny rynek w Polsce. Wymienić tu należy w pierwszym rzędzie ratusz, dalej domki budnicze wyposażone we wsparty na kolumnkach podcień, fundamenty sukiennic oraz fragmenty ich przyziemia ze sklepieniami i jedną kolumną podcienia, dalej fundamenty arsenału z partią nakrytego sklepieniem przyziemia, jatki rzeźnicze, odwach, wreszcie rozebrany w r. 1890, ale znany z fotografii budynek wagi miejskiej.

Te, tak liczne i tak w pewnym sensie kompletne, ślady zabudowy wewnętrznej spowodowały władze konserwatorskie do powzięcia decyzji, aby przywrócić wewnętrznej partii rynku poznańskiego jej dawny wygląd. Śmiała ta, a zarazem niezwykle cenna decyzja nakłada na nas obowiązek dokładnego zbadania nie tylko ruin wymienionych obiektów, lecz także wszelkich dostępnych przekazów źródłowych, ikonograficznych i kartograficznych.

Praca niniejsza oparta jest na badaniach źródeł archiwalnych miasta Poznania zgromadzonych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Poznaniu. Źródła te zawierają dość znaczną ilość przekazów rozrzuconych po rachunkach i księgach miejskich.

O istnieniu zabudowy wewnętrznej rynku poznańskiego w przeszłości świadczą, po pierwsze, dane natury etymologicznej. Źródła poznańskie z XVI wieku używają na określenie rynku klasycznego terminu „forum“, a najczęściej „circulus“¹, któremu w tekstach niemieckich odpowiada termin „Ring“, „Stadtring“². Zarówno „circulus“ jak i „Ring“ wskazują na plac otaczający jakiś obiekt lub zespół obiektów. Tę wewnętrzną partię rynku określają źródła łacińskim terminem „teatrum“³. W tekstach polskich używa się nazwy „tret“⁴.

Usytuowanie całego szeregu obiektów użyteczności publicznej w środkowej partii placu spowodowało, że rynek poznański nie stanowi jednego wnętrza urbanistycznego, lecz składa się on z czterech takich wnętrz. W każdym z nich skupiał się handel artykułami jednej branży lub pokrewnych grup towarów i każdy z nich otrzymał nazwę od tych towarów, przy czym na określenie poszczególnych partii rynku źródła używają terminu „targ“, „forum“, „Markt“. I tak po stronie północnej rynku, pomiędzy ratuszem a wagą, znajdował się rynek solny, forum salis, Salzmarkt⁵. Odbывała się tu sprzedaż hurtowa soli

¹ „... institam seu budam butyraceam in circulo fori Civitatis...“ Acta Consularia (skr. A. C.) 40. f. 452v, r. 1628.

² np. „... eyn halbir hoff am Ryng...“ A. Warschauer (skr. WSP), Stadtbuch v. Posen, 1892 II. s. 39 r. 1398.

³ „... pannicidia. in medio fori. seu teatro. sita...“ A. C. 20. f. 164 v, r. 1555.

⁴ „... budę swą własną sledziwą, która stoi w rynku na trecie poznańsk'm z 'edny strony podlie budy bractwa budniczego, a z drugi strony podlie uccziwego Jana Białasa...“ A. C. 29. f. 521, r. 1580.

⁵ W. S. P. II. s. 514.

⁶ Studia Poznańskie Tom II

(na sprzedaż detaliczną mieli przywilej budnicy⁶). Sól sprzedawano na rynku solnym z wozów. Wynika to z postanowienia statutu porządkowego z roku 1462⁷, które zakazuje pozostawiania wozów na rynku solnym po zakończeniu targu, pod karą jednego fertona.

Po stronie wschodniej, przed domkami budniczymi, znajdował się rynek śleziowy, forum alecinum, forum allecum⁸. Zdaje się, że tutaj też, przy studni ratuszowej, sprzedawali rybacy świeże ryby (ryby solone i wędzone sprzedawali budnicy⁶) i że to miejsce określano jako rynek rybny, forum piscium. Ze względu na sprzedaż ryb i śledzi, przed frontem bud śleziowych przebiegał rynsztok dość znacznej szerokości, gdyż przerzucony był nad nim mostek dla pieszych⁹.

Nie udało się ustalić, czy zachodnia i południowa strona rynku miały odrębne nazwy. W każdym razie po stronie zachodniej odbywała się sprzedaż czapek i powrozów. Może też tutaj znajdowała się wzmiankowana w statucie cechu krawców z r. 1553 tandeta¹⁰.

Rynki jednobranżowe wytworzyły się także na terenie teatrum. Tak np. uliczka pomiędzy południową stroną ratusza a ścianami szczytowymi domków budniczych, kamienicy cechu szewskiego i sukienic zwała się rynkiem różanym, forum rosaceum¹¹. W w. XVII i XVIII nazywa się ona wieńczarskim targiem¹², forum sertaceum¹³. Dzisiaj nosi nazwę ulicy Wiankowej. Sprzedawano tu kwiaty i wieńce do r. 1939.

Ta sama uliczka, we wschodniej swojej części, zamkniętej od północy ścianami wagi i postrzygalni, a od południa szczytowymi ścianami smatruzu i jatek rzeźnickich, nazywała się garncarskim targiem¹⁴, forum figulneum¹⁵, forum ollarium¹⁶.

⁶ A. C. 17. f. 36 v. — r. 1561.

⁷ „Item omnes currus salis, finito foro, de planicie ipsius fori conduci debent, et si quis currus aliqua die, preter diem fori, in ipsa planicie repertus fuerit, recipi et tolli debet et nisi fertone exemtus a civitate restitatur“. — *Varia Posn.* nr 1725. f. 29. przedruk. J. Łukasiewicz (skr. ŁO), *Obraz histor.-statyst. m. Poznania.* 1838, I. s. 211).

⁸ K. Kaczmarczyk, *Akta radzieckie poznańskie, 1925* (skr. A. R. P.) III. s. 305.

⁹ „... domini dispensatores... dederunt... Blasio Vinclero, notario suo, aream seu locum Civitatis proprium ad budam mercimonialem pro quibuslibet nundinis constituendam... in publica semita, inter budas alecum, in acie penes ponticulum, versus Bedelicam plateam eundo, sitam...“ A. C. 19. f. 92, r. 1553.

¹⁰ Statut zawiera m. i. zakaz sprzedawania „na thendeczye“ A. C. 19. f. 209. r. 1553.

¹¹ „... budam ad praetorium in foro Rosaceo, ex opposito... lapideae Fraternalitatis Sutorum posn. sitam...“ A. C. 37. f. 944, r. 1615.

„... budam cis praetorium in foro Rosaced, ex opposito pannicidiorum, sitam...“ A. C. 37. f. 622v., r. 1617.

¹² „Uliczka albo Winczarski Targ jest wszerez kroków 10“ (r. 1728) *Kronika M. Poznania* (skr. KMP) z 1950 r. s. 241.

¹³ „... buda in foro Sertaceo...“ A. C. 40. f. 522v, r. 1629.

¹⁴ „Kamiennikowi co krathe u okna u skliepu na Garnczarskiem Targu wprawował gr. 16“ *Calculi Posn. Expedita* (skr. C.P.E.), 735. f. 14, r. 1597.

¹⁵ „... budam in foro figulneo, penes praetorium posn. sitam...“ A. C. 38. f. 1826, r. 1622.

¹⁶ „... budam butyraceam in foro ollario, ex opposito tonstrinae civilis sitam...“ A. C. 40. f. 22v, r. 1627.

Powierzchnia rynku była wybrukowana. Rachunki miejskie, zachowane od r. 1493, wykazują co tydzień wypłaty brukarzom¹⁷. Rynek był stale oczyszczany. Utrzymywanie czystości należało do obowiązków kata. Kilka razy do roku powtarzają się w rachunkach miejskich wydatki zatytułowane „Tortori a mundacione civitatis“¹⁸, albo „Tortori a mundacione circuli“¹⁹. Kat wykonywał te obowiązki przy pomocy swojej czeladzi, a także chłopów ze wsi miejskich, którzy otrzymali przywilej na wywożenie błota (lutum) z rynku. Chłopi używali zapewne tego błota jako nawozu, a za korzystanie z przywileju uiszczali na rzecz miasta opłatę²⁰.

Wodę sprowadzano na rynek drewnianymi rurami wodociągowymi prowadzonymi pod ziemią. Wodociągi te dostarczały wody do studni rynkowych. Przy studniach umieszczano kadzie, czy koryta, długie na dwa łokcie, które służyły do przechowywania ryb. Po łacinie zwały się one „linter“. Oprócz wielkiej kadzi publicznej, przeznaczonej zapewne do użytku przekupniów, ustawiano też od połowy XVI w., na podstawie przywilejów nadanych przez radę miejską, takie koryta dla prywatnego użytku osób szczególnie zasłużonych²¹. W r. 1582 zastrzeżono osiem koryt przy studni ratuszowej dla użytku rajców²².

Oprócz studni, znajdującej się przed ratuszem, akta miejskie z XVI w. wymieniają również studnie w pozostałych trzech rogach rynku^{21 23 24}.

Studnie ozdobione były posążkami zwierząt. Rachunki miejskie wymieniają posążki lwa oraz jelenia. Posążki te były polichromowane²⁴. Oprócz studni publicznych były też na rynku dwie studnie prywatne. W r. 1554 otrzymał Jan Grodzicki prawo wybudowania do swego użytku studni przed domem. Studnia ta miała być też ozdobiona posążkiem²⁵. Być może, że znana nam studnia z posążkiem bamberki stanowi dalekie echo tamtej studni. Studnia bowiem z bamberką, przed przeniesieniem pod ścianę ratusza, znajdowała się przy kamienicy

¹⁷ „Bruckariis in Circulo circa budas 1/2 m 3 gr“, oraz „Bruckario de licostratu in Circulo 3 fr.“ — C. P. E. 640. f. 47v, r. 1495.

¹⁸ Np. C. P. E. nr. 655. f. 11v., nr 657, f. 5v, 14v.

¹⁹ Np. C. P. E. nr 655. f. 11, nr 663. f. 5 i 16v.

²⁰ Np. *Calculi Posn. Percepta* (skr. C. P. P.) nr 667. f. 1, 1v, 3.

²¹ J. Grodzickiemu rajcy: „propter benemerita... concesserunt conceduntque eidem presentibus in acie canalis, versus pretorium posn., in foro civilis, penes linter domini Joannis Rakwicz, linter unum ad conservandas pisces pro persona illius, ex aqua superflua de canali maiore, decidente extruere sine tamen damno et incommodo Reipublice civilis“. A. C. 24 f. 474, r. 1566. Ponadto A. C. 24, f. 562, 562v, 687, 687v, 688— „... linter... penes linter magnum publicum...“. A. C. 27. f. 62v, A. C. 31. f. 198v, A. C. 32 f. 205v.

²² „Constitutio super usu linterium pro spectabili Consulatu Posn. ... Ideo cum personae quaedam privatae apud nos urgerent, ut eis linterium usum pro servandis piscibus circa cisternam civilem ante praetorium denuo exaedificatam concederemus... statuimus... ut octo linteres, qui nunc sunt adaptati circa cisternam praetorii, pro usu et commoditate servandorum piscium, non privatis personis sed cuilibet in Magistratu Consulari quotannis existentibus... serviant...“ A. C. 27. f. 57, r. 1582.

²³ A. C. 25. f. 427v. „Concessio fodiendi putei Joanni Thaudt.“ r. 1570.

²⁴ A. Brosig, *Materiały do historii sztuki wielkopolskiej*, s. 35—6.

²⁵ „Domino Grodziczki statua concessa. Domini Consules... permiserunt et concesserunt eidem statuum constituendi vel erigendi, iuxta cistam canalium, in circulo et ex opposito domus eiusdem domini Joannis Grodziczky, sita(m). Ita ut suo sumptu proprio eandem statuum constituat et aquam ad domum suam ducat, aquaque eadem utatur prout sibi magis commodum et opportunum visum fuerit, sine cuiusvis cotradictione.“ A. C. 19. f. 290, r. 1554.

Grodzickich (narożnik Rynku i ul. Woźnej). W r. 1570 otrzymał również Jan Taut prawo wybudowania studni przed swą kamienicą na rynku (dziś nr 83)²⁵.

Niezbędny, przy dużym zmasowaniu ludzi, ustęp publiczny znajdował się nie na samym rynku, lecz w jego pobliżu, mianowicie przy ul. Woźnej²⁶.

Dla wykonywania publicznej kary chłosty wybudowano w r. 1535 kamienny pręgierz u wylotu różanego targu. Nie udało się stwierdzić, czy przedtem istniał pręgierz w bardziej prymitywnej postaci, np. drewnianego słupa. Niektórzy autorzy niemieccy²⁷ domyślają się w posążku rycerza, wieńczącym kolumnę pręgierza, figury Rolanda, tj. figury dzierżącej znak targowy, którym w tym wypadku byłby miecz. Hipoteza ta jest bezpodstawna, ponieważ napis wykuty na przedniej i tylnej krawędzi cokołu posążka — executor iusticie, wskazuje na to, że posązek przedstawia kata, a poza tym nie wiadomo, czy pierwotnie posązek trzymał w ręce miecz, czy też topór lub różgę, jak to jest we Wrocławiu i w Sibirze (Hermannstadt) w Siedmiogrodzie²⁷. Topór zaś i różga nie należały do znaków targowych.

Przy ewentualnej próbie wykrycia znaku targowego w Poznaniu trzeba by sięgnąć do dwuznacznych wzmianek z r. 1428²⁸ i 1452²⁹. Wymieniony w nich krzyż oznaczać może skrzyżowanie ulic (na terenie wewnętrznej części rynku), bądź też krzyż (targowy). Krzyż ten mógł stać w miejscu, gdzie dziś figura św. Jana Nepomucena. Było to miejsce u wjazdu na rynek od strony bramy Wrocławskiej, przez którą przybywała do miasta największa ilość przyjezdnych, a więc miejsce najodpowiedniejsze na ustawienie znaku targowego, informującego o posiadaniu przez miasto przywileju na odbywanie targów i jarmarków. Znane były w Poznaniu inne znaki targowe, takie, jak wiecheć słomiany i znak zwany banera, prawdopodobnie chorągiew. W myśl postanowień wilkierza porządkowego nie wolno było przekupniom kupować towarów przed zdjęciem wiechcia³⁰. Według dekretu rady miejskiej z 1570 r. nie wolno było budnikom zakupywać smoły przed zdjęciem banery³¹.

Według programu zabudowy wewnętrznej partii rynku zawartego w przywileju Przemysła II z 1280 r.³², miały się tam znajdować następujące obiekty handlowe: hala targowa, jatki rzeźnicze, jatki chlebowe, budy kramarzy, szew-

²⁶ C. P. E. nr 670. f. 8v. r. 1547.

²⁷ Rich. Schroeder Die Stellung der Rolandssäulen in der Rechtsgeschichte (Béringuier. Die Rolande Deutschlands, Berlin 1890, s. 3, 191, 195).

²⁸ „...ir kawffkamer an dem crewcze keigin der cromen...“ W. S. P. II. s. 165, nr 475, r. 1428.

²⁹ „...vendiderunt et resignaverunt macelam carnis, tertia a cruce ad manum sinistram, eundo de platea Wratislaviensi...“ W. S. P. II s. 272 nr 360, r. 1432.

³⁰ „Item nullus penesticus audeat res vendibiles emere ante depositionem mitre straminee, sub pena trium grossorum“. — Varia posn. nr 1725. f. 24, r. 1462.

³¹ Decretum contra Budniki... Fratrnitas Alecariorum non debent picem duram emere diebus fori, antequam signum, quod banera vocatur, deponatur...“ A. C. 26. f. 78v. r. 1570.

³² „Hec sunt utilitates, que quamquam in ejusdem civitatis ambitu, nunc et in posterum edificari vel excogitari poterit, sepedicta perpetuo possideat pacifice et quiete In theatro quod theutonico Kamera u s/nuncupatur, et apothecas institorum, sutorum, et pellificum, et macella carnificum, et pistorum, et vini cellaria... Due camere mercatorum superius nominate, sculteto pertineant civitatis“. — Cyluję za Wuttkem „Städtebuch des Landes Posen“, s. 142/3. W Kod. Dypl. Wielk. I. nr 494, ten tekst odczytano nieco odmiennie zamiast „Kameraus“ — „cameras“, lecz wtedy traci sens określenie „theutonico“.

ców i kuśnierzy, może także winiarnie lub składnice win. Hala targowa była przeznaczona dla kupców. Przywilej lokacyjny z r. 1253 stwierdza to wyraźnie w słowach „in domo quam in ipsa civitate pro mercatoribus aedificabimus“. Jest to ten sam obiekt, który przywilej Przemysła II określa nazwą „kameraus“. Obydwa przywileje rezerwują w nim dwa kramy dla wójta.

Program ten w ciągu trzech wieków nie tylko zrealizowano, ale także rozszerzono. W wyniku tego procesu budynki zajmujące środkową część rynku były w XVI w. rozmieszczone następująco: w północnej części teatrum znajdowały się, idąc od wschodu, gmach ratusza, budynek wagi i dalej postrzygalni. Rozciągającą się na południe od tych obiektów pozostała część teatrum zajmowały, znowu zaczynając od strony wschodniej, budy śledziowe (domki budnicze), jatki szewskie, sukiennice, smatruz, jatki rzeźniczne. Obiekty te usytuowane były wszystkie na osiach północ-południe, równolegle względem siebie. Między postrzygalnią i jatkami rzeźnicznymi znajdowały się jatki chlebowe. Skupienie gmachów użyteczności publicznej wszelkiego rodzaju (siedziba władz, magazyny żywności, broni, towarów) na centralnie położonym rynku spowodowane było nie tylko względem na wygodę mieszkańców miasta i wygodę przyjezdnych, lecz co najmniej w tym samym stopniu wywołane było chęcią usunięcia tych obiektów z pola ostrzału nieprzyjacielskiego w czasie ew. oblężenia. Przy zasięgu trzynastowiecznej broni odsunięcie tych obiektów od murów obronnych na centralny plac miasta było zabezpieczeniem zupełnie wystarczającym. Komunikacja wewnątrz teatrum odbywała się po długich osiach tych obiektów, bądź w ich wnętrzu, bądź też w uliczkach między nimi. W kierunku wschód-zachód komunikacja odbywała się po osi targu różanego i garncarskiego, a ponadto przejściem prowadzącym w poprzek hal, jatek i bud. Przejście to zaczynało się w jatkach rzeźniczych, a kończyło między ósmym i dziewiątym domkiem budniczym. U wylotu jego na rynek śledziowy znajdował się wspomniany już mostek nad rynsztokiem⁹. Przejście to określają źródła bądź to jako uliczkę³³, bądź jako ścieżkę⁹. To drugie określenie jest bodaj że właściwsze, gdyż przejście to miało (w r. 1728) zaledwo jeden krok szerokości³⁴.

Ratusz

Zarówno ze względu na swe znaczenie w życiu miasta, jak i ze względu na efektowną szatę architektoniczną i dużą kubaturę, przodujące stanowisko wśród budowli rynkowych zajmował ratusz (praetorium). Był on siedzibą władz miejskich: rady miejskiej z burmistrzem, ławy z wójtem, kolegium starszych cechowych. W piwnicach ratusza mieściło się więzienie karne³⁵, a w części nowszej piwnic, wybudowanej przez J. B. Quadro, znajdował się od r. 1629 wyszynk piwa³⁶. W ratuszu mieścił się skarbiec miejski, zbrojownia, biblioteka i archiwum. W wieży ratuszowej było drugie więzienie, służące jako środek

³³ „... plateola inter budas allecinas“. A. C. 8. f. 12v, r. 1535.

³⁴ KMP z 1950 r. s. 242 i 243.

³⁵ Mateusz z Grabowa zeznał: „Iż przedtym dwakroć tu pod ratuszem dla kradzieztwa siedział...“ Acta Criminalia 475. f. 200v. r. 1580.

³⁶ „... z miejski piwnice ktora pod ratuszem iest y w ktory piwa rozne pr(z)ywozne szynkować będą...“ AC. 40. f. 734, r. 1629.

przymusu w stosunku do opornych dłużników³⁷. Jest rzeczą charakterystyczną, że jeszcze w końcu XIV w. sąd królewski i zebrania rady państwowej odbywały się nie w zamku, lecz w ratuszu³⁸.

W r. 1536 wybuchł w mieście wielki pożar, który m. i. strawił wieżę ratuszową. Odbudowa jej nastąpiła w l. 1540 i 1541, a roboty wykończeniowe w r. 1542. Zużyto przy tym 63.000 cegieł³⁹, co daje pogląd na rozmiary robót. Dach wieży pokryto miedzią. Roboty blacharsko-dekarskie wykonywał Sebastian z Wrocławia, którego miasto zdołało nakłonić do pozostania w Poznaniu przez oddanie mu młyna na Jeźycach. Na szczycie wieży wybudowano kamienną sterczynę (pinaculum), ozdobioną połączanymi kulami (globos)³⁹. Ściany wieży ozdobiono polichromią, której autorem był malarz Jakub³⁹. Nazwisko murarza nie jest znane. Rachunki określają go tylko nazwą zawodową „murator“, bez dodania imienia lub nazwiska. Konstrukcję drewnianą wieży wykonywał cieśla Jan³⁹, zapewne ten sam, którego rada miejska wysłała w r. 1539 na Dolny Śląsk do Oleśnicy dla obejrzenia tamtejszej wieży⁴⁰. Odbudowana wieża przyczyniała jednak ojcom miasta wiele kłopotu. W związku z tym w r. 1550 sprowadzono Wawrzyńca Günthera, architekta miejskiego z Wrocławia, w charakterze rzeczoznawcy. Kłopoty i zabiegi rajców poznańskich skończyły się z chwilą zawarcia kontraktu z Janem Baptistą Quadro, który rozbudował w l. 1550 do 1552 ratusz w kierunku zachodnim, podpierając w ten prosty sposób zagrożoną wieżę. W l. 1552—1560 dokonał Quadro stylowego ujednoczenia obydwu części ratusza, nadając całości szatę renesansową.

Ratusz ozdobiono wtedy polichromią. Na ścianach izby radzieckiej wymalowano różne sentencje⁴¹. W r. 1588 odbywają się znowu większe roboty malarskie we wnętrzu ratusza⁴². Polichromię zewnętrzną odrestaurowano w r.

³⁷ „Item a mundatione carceris sub campana siti gr. 2.“ CPE. 689. f. 23v, r. 1571.
„... sal szo lange yn der schult kammer gefangin sitzen...“ ARP. II. nr 1691, r. 1497.

³⁸ „Veniens ad iudicium regale ... in prethorio, anno domini 1386. Ostrosz judeus. in Poznania...“ Lekszycki: Die ältesten grosspolnischen Grodbücher, I. 4. nr 22.
„Item domini seniores celebrarunt conventionem in pretorio poznaniensi...“ (r. 1396) Lekszycki o. c. I. 242, nr 2199

³⁹ C. P. E. nr 657. f. 14v — 24. r. 1540.

wyjątek — (f. 23v) „Item exposuimus Joanni carpentario racione aedificiorum turreis pretorii fl. 160“.

C. P. E. nr 659. f. 1 — 21v, r. 1541. Wyjątki:

f. 1. „Item emimus 8 florenos ungaricos ad deaurandam globos ad turrim pretorii — 12. fl.“

f. 3v. „Sebastiano Cuperdecker turrim cooperienti fl. 6.

f. 10v. „muratori a scissione lapidum ad pinaculum turreis pretorii fl. 2. gr. 12.“

f. 21v. „Jacobo pictori turrim pingenti exposuimus fl. 12“.

C. P. E. nr 661. f. 2, 3v, r. 1542.

f. 4v. „pro sulfure ad compaginandum pavementum pinacli turreis pretorii gr. 20.“

f. 4v. „serifici ferramenta ad pinaculum turreis pretorii paranti fl. 3, gr. 18.“

⁴⁰ A. C. 9. f. 148, r. 1539.

⁴¹ „Pictori numeravimus, qui scribebat textus autoritatum in hypocausto consuluna gr. 20.“ CPE. 674. f. 4v, r. 1550.

„a pictura kraynczu in atrio pretorii fl. 1, gr. 6“ CPE. 679. f. 6v, r. 1564.

⁴² „Pictori a pictura atrii praetoralis solvimus fl. 4“ CPE. 719. f. 30. r. 1588.

1616⁴³. Sklepienia sal wsparte były na sześciu kolumnach⁴⁴. Wybudowano też ukryte schodki⁴⁵. Dach pokryto dachówką przerabianą czy też zdobioną ołowiem⁴⁶. W r. 1588 sensacją wywołała naprawa postrzelanej z rusznic kuli na szczycie wieży ratuszowej, dokonana przez Bawarczyka, Stefana Alexiusa, który dotarł do niej nie z rusztowania, lecz po przystawionej drabinie⁴⁷.

W a g a

Rozebrany przez zaborców w r. 1890 znany z licznych zdjęć fotograficznych budynek wagi wzniesiono, według J. Łukaszewicza (Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania, t. II, s. 78) w r. 1470, według Fr. Schwartz'a ewentualnie w l. 1442—1453⁴⁸. Jak się zdaje, początków jego szukać należy znacznie wcześniej, a mianowicie w połowie XIII wieku. Pierwotny budynek wagi wybudowano w związku z lokacją miasta na prawie magdebumskim. Służył on wtedy, do czasu ukończenia budowy ratusza, jako siedziba władz miejskich. Wskazuje na to fakt, że jeszcze w XVIII w. nazywano wagę starym ratuszem⁴⁹.

Źródła poznańskie określają budynek wagi nazwą waga, później giełda. W tekstach łacińskich występują nazwy: libra, libripendium⁵⁰, statera⁵⁰, pondera⁵¹, trutina⁵², ponderatorium⁵³. Po niemiecku: Wage, Gilde.

Zasadniczym celem, dla którego wzniesiono budynek, było uzyskanie pomieszczenia dla wielkiej wagi. Ważono na niej towary w dużych ilościach. Waga mieściła się w kondygnacji parterowej budynku. Towary wnosili do wagi i umieszczali na szalach potrażnicy, czyli tragarze miejscy, a ważenie odbywało się pod nadzorem „pana ważnika”⁵⁴, który miał też w wadze mieszkanie. W sali

⁴³ „Praetory pictura renovata. Sub eodem magistratu praetorium externa tenusfacie renovatum, picturaque illius antiqua, elegantiori nitore, restituta.” A. C. 27. f. 206 b, r. 1616.

⁴⁴ „Item exposuimus pro 6 lapidibus quadratis, quos Luce, comiti a Gorca, tenebamur ad columnas pretorii, a sua magnificentia mutuo accepte. Item a vectura eorundem fl. 33 gr. 16 d. 9.” CPE. 674. f. 18v, r. 1550.

⁴⁵ „Item muratoribus dedimus, qui circa occultum gradum in pretorio laborabant fl. 1. gr. 6.” CPE. 674. f. 18v, r. 1550.

⁴⁶ „Eadem pro 100 tegulis plumbo depictis, ad praetorium emptis, dedimus gr. 24.” CPE. 675. f. 7, r. 1561.

⁴⁷ „Item Stephano Alexio, bavariens, qui globum supra turri praetoralis, vulgari sermone bania dictum, ictibus bombardarum corruptam, reparavit, ad quem magna cum admiratione hominorum, non eo modo quemadmodum muratorium mos est, sed per scalas, ascensum sibi fecerat, dedimus fl. 7.” CPE. 719. f. 14v—15, r. 1588.

⁴⁸ „Vom alten Stadtwaagegebäude in Posen“ (Zeitschrift der Historischen Gesellschaft in Posen, 1891, s. 108—110).

⁴⁹ Na mapie Poznania J. Rzepeckiego z r. 1728 oznaczono w legendzie wagę pod nr 78 jako „Praetorium antiquum nunc libraria”. (M ü n c h, Geneza rozplanowania miast wielkopolskich tabl. LIII).

W opisie Poznania J. Rzepeckiego z 1728 r. użyto określenia: „Waga Miejska albo Stary Ratusz”. K. M. P. 1950, s. 241.

⁵⁰ „Visio libripendii seu staterae civilis publicae”. Acta Advocatialis (skr. AA) 297. f. 13. r. 1750.

⁵¹ ARP. III. s. 318.

⁵² „...arendamus libram seu trutinam civitatis nostre...” — ARP. I. nr 850, r. 1459.

⁵³ „...concessimus... usumfructum alterius pannitonstrinae in circulo posn. penes ponderatorium, e regione praetorii sitae...” AC. 41. f. 740v, r. 1633

⁵⁴ AC. 30. f. 355, r. 1581.

na pierwszym piętrze odbywały się co niedziela ćwiczenia szkoły szermierczej dla młodzieży rzemieślniczej⁵⁵. W czasie wielkich powodzi, w l. 1551 i 1585 tutaj odbywały się nabożeństwa przeniesione z fary⁵⁶. Być może, że w wadze mieściła się też siedziba cechu kupieckiego⁵⁷.

Budynek wagi wyposażony był w piaskowcowy portal⁵⁸ i także obramowania okienne. Fr. Sch w a r t z datuje je na w. XVI⁵⁹. Cztery największe, z sali pierwszego piętra, miały rozmiary 4×2 metry, a ponad nimi wmurowane były, po stronie zewnętrznej muru, belki piaskowcowe dwa metry długie i 0,23 m wysokie, zaopatrzone w łacińskie napisy:

Qui virtutem habet ys nullius rei ad vivendum indige(t).

Oportet bona civitate de virtute esse sollicita.

Frustra sunt foris arma nisi consil(ium) sit dom(i).

Felix civitas que tempore pacis cogitat bell(um).

Przy południowej ścianie tejże sali wbudowany był piaskowcowy kominek, który dziś znajduje się w ratuszu poznańskim, w sali na pierwszym piętrze. Fragmenty pozostałej kamieniarki umieszczono w r. 1890 w ówczesnym muzeum prowincjonalnym w Poznaniu.

W l. 1533—1534 nastąpiła dość znaczna przebudowa wagi⁶⁰. W r. 1561 dokonał Quadro rozbudowy wagi przez dobudowanie lokali handlowych dokoła budynku, „testudinum circa libram“⁶¹. Określenie „testudo“ oznacza zarówno sklepienia, jak i lokal handlowy. Do odszukania właściwego znaczenia tego terminu dla niniejszego wypadku pomocny będzie zwrot „testudines seu institas“ użyty w r. 1535 w jednej z ksiąg rady miejskiej⁶².

Bardzo znaczne ilości materiałów budowlanych, a mianowicie 61.000 cegieł, 6.000 cegieł sklepiennych, 8 pieców wapna i 500 płytek posadzkowych⁶³, a zwłaszcza wydatki na kopanie fundamentów⁶⁴, pozwalają twierdzić, że Quadro nie ograniczył się do przebudowania kondygnacji parterowej wagi, lecz rozbudował budynek dla uzyskania pomieszczeń na lokale handlowe, których do tego czasu w wadze nie było. Nie jest też wykluczone, że nadbudował drugą kondygnację lub dobudował skrzydło gmachu. Udział Quadry w tych robotach jest całkowicie pewny, ponieważ wśród notatek o wypłaceniu wynagrodzenia murarzom zatrudnionym na tej budowie znajdują się również zapiski o wypłatach wynagrodzenia kwartalnego na rzecz Quadry⁶⁵. W dziesięć lat później przeprowadza Quadro remont wagi⁶⁶. W r. 1571 budynek otynkowano⁶⁷. Kilkanaście lat wcześniej nadano jasną szatę zewnętrzną gmachowi ratusza. Tak renesans rozjaśniał ponure ceglane oblicze naszych miast gotyckich.

⁵⁵ „Testimonium parte Wargowski“ AA. 208. f. 120, r. 1550.

⁵⁶ Ł. O. II. s. 279 i 301.

⁵⁷ Ł. O. II. s. 78.

⁵⁸ Ł. O. II. s. 78 i 381.

⁵⁹ patrz przypis 48.

⁶⁰ j. w.

⁶¹ CPE. 675. f. 7v.

⁶² AC. 9. f. 15.

⁶³ CPE. 675. f. 7v.

⁶⁴ j. w., „Kopaczewi a fossura fundamenti ad testudines circa libram fl. 1. gr. 18“.

⁶⁵ CPE. 676. f. 14. ⁶⁶ CPE. 689. f. 14.

⁶⁷ „Pro cemento lapideo ad libram dealbandam empto, dedimus gr. 15“ — CPE. 689. f. 16, r. 1571.

Postrzygalnia

Zwana także postrzygalnicą, po łacinie pannitonsorium, tonsorium, rassoria, tonstrina⁶⁸, officina pannitonsure⁶⁹, po niemiecku — Schergaden, Tuchschererwerkstatt, Tuchschererei. Jedyny obiekt przemysłowy wśród licznych obiektów handlowych tworzących zabudowę wewnętrzną rynku. Tutaj dokonywano postrzygania sukna, które stanowiło najważniejszy i najbardziej dochodowy przedmiot handlu i przemysłu poznańskiego. W XVI w. znajdowała się postrzygalnia w północno-zachodniej partii teatrum: na zachód od wagi i na północ od jatek rzeźnickich. Zdaje się, że była wysunięta na zachód od linii jatek⁷⁰. Postrzygalnia nie była obiektem dużym. Oprócz ubikacji przemysłowych, zajmujących przyziemie, wyposażona była w mieszkanie dla postrzygacza i w piwnicę⁷¹. W r. 1536 pastwą płomieni padła również postrzygalnia, „domus pannitonsorii“⁷². Do czasu wybudowania nowego gmachu użytkowano na ten cel jakiś inny budynek. Jeszcze w r. 1561 wydaje miasto 22 grzywny i 22 grosze na remont tego domu, „ab instauratione domus quam pannitonsorium habitat“⁷³. W dwa lata później wybudowano nową lub odbudowano starą postrzygalnię. Robotami kierował Quadro⁷⁴. Rachunki z 1563 r. zawierają następujące pozycje dotyczące budowy postrzygalni: 5.000 cegieł i dwa piece wapna⁷⁵, 22.000 cegieł i piec cementu (łącznie dla postrzygalni i smatruzu)⁷⁶, robocizna dla murarzy i dniówkarzy⁷⁷ oraz 600 płytek posadzkowych (łącznie dla postrzygalni i smatruzu)⁷⁸. Tak mała ilość cegły pozwala się domyślać, że raczej odbudowano wypalony budynek.

Budy śledziowe (domki budnicze)

Budnikami zwali się przekupnie handlujący, zgodnie z przywilejem⁷⁹, śle-dziami, a także solą (sprzedaż detaliczna), rybami solonymi i wędzonymi, po-

⁶⁸ „Budam acialem in foro Figulneo, ex opposito Tonstrinae civilis“, AC. 40. f. 308, r. 1628.

⁶⁹ „Famato Andrea pannitonsore, pannitonsure officinam nostram in circulo sitam... largimur... AC. 10. f. 197, r. 1540.

⁷⁰ „... macella carniū... in foro et circulo civitatis posnaniensis, inter libripendy et pannitonsoris domos, instituta...“ AC. 8. f. 51, r. 1536.

⁷¹ „... duas budas... sub macellis muratis carniū, ex opposito laterali pannitonsory civilis sitas, versus platheam Wratislaviensiam prospicientes...“ AC. 38. f. 1759 r. 1622.

⁷² AC. 38. f. 792v., oraz AC. 41. f. 740v.

⁷³ AC. 8. f. 48v. ⁷⁴ CPE. 675. f. 7v.

⁷⁴ „Muratori Joanni Baptiste Italo... 25fl. 58fl. 30fl. Coadiutoribus vero aut socys illius... racione laboris circa pannitonsoria, smatrus et alibi fl. 24“ CPE. 677. f. 6.

⁷⁵ CPE. 678. f. 1v.

⁷⁶ CPE. 678. f. 3.

⁷⁷ CPE. 678. f. 1v. i 2.

⁷⁸ CPE. 678. f. 17v.

⁷⁹ „Plebiscitum Alecariorum“ zawiera transsumpt przywileju z roku 1417 albo 1418, w którym rajcy stwierdzają co następuje: „racione meliorationis et augmentationis civitatis nostrae censum et utilitatem redditum vendimus et resignavimus septemdecim institas vulgariter bud. ad tempora perpetua, in civitate nos'ra posnaniensi, in circulo, penes institas sutorum sitas, quelibet deperse sex ulnas in se habere debet et fenestram cum hostio fenestrae ante easdem sex ulnas appenso, versus canale, alias oczocht, honestis viris budnikom et budniczkom in eisdem morantibus, cum ipsorum omnibus utilitatibus et provenientibus“. AC 17. f. 36c. Oprócz transsumptu zawiera postanowienia nowe, jak: „ut omnes et singuli, in prefatis suis

wrozami i innymi wyrobami z łyka, smolnicami (vasa picis), łagwiami drewnianymi (lagena lignea), pochodniami (pinum), smołą twardą, szybami (vitra), świecami (lumina), płótnem surowym, niebielonym. Poza tym w r. 1561 przyznano im prawo posiadania zatwierdzonych przez władze miejskie miar, którymi wyłącznie wolno było się posługiwać przekupniom rynkowym⁷⁹.

Budnicy byli zrzeszeni w cechu budników (Bractwo budnicze, Fraternalitas Allecariorum). Towary sprzedawali z bud stojących na rynku, i stąd ich nazwa. Budy śledziowe skupione były na wschodniej stronie teatrum. Stały one w jednym rzędzie, zwrócone frontem na wschód. Jak i całe teatrum, były własnością miasta. W r. 1418 oddało miasto 17 bud śledziowych na własność użytkującym je budnikom, rezerwując sobie pobieranie rocznego czynszu⁷⁹.

Budy były drewniane bądź murowane. Sprzedaż odbywała się przez okno, jak się zdaje, umieszczone w drzwiach. Budy śledziowe określano różnymi nazwami: buda, buda śledziowa, taberna⁸⁰, stallum⁸¹, instita, penestica⁸².

Na początku XVI w. kilku budników zaopatrzyło swoje budy w murowane ganki, wsparte na kolumnach. Rada miejska podchwyciła tę myśl i dążąc do upiększenia miasta, a zarazem do zwiększenia bezpieczeństwa pożarowego, wydała w r. 1534 starszym cechu budników generalne pozwolenie dla wszystkich budników na wymurowanie wspartego na kolumnach ganku, który wtedy tak właśnie nazywano, a dziś określamy nazwą podcień. Ojcowie miasta zastrzegli przy tym, że nowo wznoszone kolumny ganku nie mogą się wysuwać poza linię regulacyjną, utworzoną przez istniejące już kolumny. Budnikom korzystającym z tego przywileju przyznano ulgi podatkowe⁸³.

institis commorantes, habeant iustas integras, medias, quartasque mensurarum, videlicet czwarthky, pulczwarthky, wierthelie, półwierthelie, signo nostro civili consignatas...“ (f. 37) r. 1561.

⁷⁹ Decretum regium in causa inter Lucam Razek et fraternitatem alecariorum, occasione tabernae seu budae alleciniae, in foro civitatis Posnaniensis sitae“. Wierzbowski, *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, t. IV/3, nr 22368.

⁸¹ „Ex stallis halecorum...“ CPP. 733. f. 8v, r. 1596.

⁸² „... occasione occupationis penestice seu budae allecine...“ AC. 10. f. 13v, r. 1539.

⁸³ „... super institam seu budam allecum...“ AC. 10. f. 6, r. 1539.

⁸³ „Pragmatica sanctio Budnikom data super construendum budis. De unanimi consensu et voluntate domini advocati, scabinorum juratorum et tocius communitatis civitatis posnaniensis, domini proconsul et consules volentes circulum civitatis edificis et structuris murorum, nedum exornari, verum et pro mauris voraginis ignis defensa et incendy securitate refici et muniri. Quo incole civitatis alacriores et promiores ad edificia erigenda et construenda reddantur ..... (wyraz nieczytelny) senioribus iuratis fraternitatis tabernarii allecinorum, alias budnikow, ex eadem decreto et laudo omnium prefatorum, pro hodierno die congregatorum, annunciant, dederunt et contulerunt, presentium tenore annunciant. dant conferuntque hanc pragmaticam sanctionem, ut quilibet tabernariorum allecinorum, alias budnikow, aut quius alter tabernam allecinam habens, poterit libere ex muro lateribus et cemento, suam tabernam allecinam pergula seu proostium, alias vorlebe, vel erker, supra columnas, artuato modo, ad instar aliarum, iam edificatarum dummodo columnae huiusmodi, atque pergule, in planiciem ulterius non protendantur, verum ad lineam rectam constructans, iam pergulis coequentur, citra cuiusuis contradictionem, construere et edificare. Racione quorum impensarum pro eiusmodi edificiis fiendarum vel factarum, quilibet taberna allecina commodo construenda, vel iam constructa, eviternis temporibus in futurum, pro quolibet anni quartuali non plus quam duodecim grossos census perpetui et terrestres civitati posnaniensi solvit et pendet. Actum sabbato proximo ante festum sancti Mathei Apostoli, Anno Domini 1534“ AC. 6, f. 407v.

Chyba nadmiernej ostrożności należy przypisać fakt, że w roku następnym właściciel skrajnej budy od strony południowej, Jan Reszka Wieleżyński, uzyskał jeszcze osobne pozwolenie na budowę kolumny⁸⁴. Kolumnienka ta dotrwała do naszych czasów. Głowica jej, rozłupana w r. 1945 przez walące się mury wyższych kondygnacji, ozdobiona była tarczą herbową oraz posiadała wyciosaną gotyckimi cyframi datę 1535⁸⁵.

O tym, że i inni budnicy skorzystali z przywileju, świadczy fakt odnalezienia przez prof. Zb. Zielińskiego w gruzach domków budniczych jedenastu kolumnienek. Autorowi wiadomo ponadto z wypowiedzi starszych budowniczych poznańskich, że przy okazji robót budowlanych, wykonywanych w domkach jeszcze przed pierwszą wojną światową, usunięto z nich kilka kolumnienek. Jedna para kolumnienek znajduje się do tej pory w stanie niezmienionym od XVI w. w domku najbliższym gmachowi ratusza. W XVII w. spotykamy nazwę „poddaszek“ na określenie podcienia w domkach budniczych⁸⁶.

Budnicy nie poprzestawali na budowie podcienia, lecz poszli dalej i nad parterową częścią handlową wybudowali wyższe kondygnacje, przeznaczone na cele mieszkaniowe. Już w r. 1466 zapisano w księdze rady miejskiej zwrot „de domo sive buda sua“⁸⁷. W r. 1552 Jan Kamiński uzyskuje przywilej na połączenie gankiem (ponad jatkami szewskimi?) swojej budy z będącą jego własnością sukiennicą — na okres życia swego i swej żony⁸⁸. W r. 1617, w związku z protestem cechu szewskiego, rada miejska potwierdza mieszkańcom bud śle-

⁸⁴ „Domino Ioanni Reschka basis extruendum conceditur“ rajcy pozn. „admiserunt, concesserunt... domino Joanni Reschka Wileschinsky, praeconsuli posn., basim seu statuam, extruere ex muro in buda eius alecina, in circulo posn., in acie versus forum piscium, a pretorio vergentem. Ita ut versus celarium suum extruere et testudinem erigere possit. Et in ea extruere, edificare in altum quemadmodum visum fuerit“. AC. 8. f. 21, r. 1535.

⁸⁵ W. Maisel, Odbudowa zabytków (K. M. P. 1950, s. 83—84).

⁸⁶ „Budnicorum ius na poddaszki“ ... „super adhibenda, constituendaque, clausura tam osty, quam fenestrae, cuiuslibet institate, seu budae, idque sub appenso tecto, vulgo pod daszkiem, prout nunc est a compluribus adhibita, et ab alys postea facienda...“ AC. 41. f. 650v, r. 1633.

⁸⁷ „... de domo sive buda sua aciali, ex opposito pretorii nostri, sita...“ ARP. I. nr 1060, r. 1466.

⁸⁸ „Joanni Camiensi productio pinaculi concessa. Preconsul et consules civitatis posn. testatum facimus per presentes universis, quia nos perspectam habentes, famati Ioannis Camyensky, civis et scabini posn., sedulam prapensionem, quam in tractandis Reipublicae nostre negocijs, a non paucis iam annis, fideliter adhibet, futurisque temporibus adhibere non detrectat. Dignum esse, iudicavimus, liberalitate aliqua illum nobis maiorem in modum devincere. Porro quum vir iste probus ac honestus, non aliam meritorum suorum gratitudinem apud nos postulasset, nisi ut potestas adaptandi transitus ex buda sua allecina ad pannicidium, eciam ipsius, ei permitatur. Ideo postulacioni huic, alioquin rationabili et cuius effectum nemo hominum aggravari potest, nos subscribentes eidem Ioannis Camyensky permisimus, ac presentencium literarum tenore, permitimus producere ex muro bude illius allecine ad parietem pannicidy prefati, pinaculum ligneum, per quod transitus, tam ei, quam eciam domesticis ipsius hinc inde semper pateat, citra nostram, ac cuiusvis hominum, contradictionem et revitentiam. Ea tamen libertas, una cum pinaculo prefato, non diucius quam ad eiusdem Ioannis Camyensky, Annaeque, uxoris illius, vitam durabit, morte seu decessu illorum statim et funditus collapsura. Harum quibus sigillum nostrum est appensum testimonio literarum“. A. C. 15. f. 71, r. 1552.

dziowych prawo posiadania okien od strony zachodniej⁸⁹. Kontrakt sprzedaży budy z r. 1631 wymienia wyraźnie partię dolną i kondygnacje górne⁹⁰.

Takie obiekty, składające się z właściwej budy handlowej na parterze i z części mieszkalnej na wyższych kondygnacjach, nazywano tradycyjnie budami⁸⁷. Dziś nazywamy je domkami budniczymi.

Domki te, chociaż niewielkie kubaturowo, wcale nie były prymitywne pod względem wyposażenia i detali architektonicznych. Świadczy o tym nie tylko efektowny podcień kolumnowy. Świadczą o tym piaskowcowe, profilowane obramowania okienne; świadczą o tym piaskowcowe wsporniki tkwiące w murach grodzizarowych, wnęki i arkadki w ścianach, wnęki okienne, których dolna krawędź stanowiła zarazem ławkę podokienną. Jedyne belki stropowe wykazują skromne profilowanie. Wszystkie domki były podpiwniczone, a piwnice nakryte sklepieniami kolebkowymi. Największą wartość przedstawiał domek nr 23, gdyż wnętrza jego, nie zniszczone przez pożar, wyposażone były we wszystkie niemal wyżej wspomniane szczegóły architektoniczne⁹¹.

Byłoby rzeczą interesującą sprawdzenie, czy domki budnicze są oryginalnym wytworem środowiska poznańskiego, czy też miały one odpowiedniki także w innych miastach Polski.

Jatki szewskie

Jatki szewskie, łac. *macella sutorum*, *stalla sutorum*⁹². W myśl przywileju Władysława Jagiełły z r. 1386 mieli szewcy zajmować górną kondygnację sukiennic lub jatek chlebowych. Nie wiadomo, czy skorzystali z tego przywileju i nie wiadomo też, kiedy i w jakich warunkach uzyskali od rady miejskiej przydział parceli pod budowę jatek znajdujących się pomiędzy budami śledziowymi a sukiennicami. Jatek jednakże nie wybudowali i w r. 1539 parcela figuruje jako niezabudowana (*deserta*). W związku z tym postanowiły władze miejskie, opierając się na dekrete Zygmunta Starego o parcelach opuszczonych, odebrać ją szewcom. Cech szewski wniósł prośbę o pozostawienie go w posiadaniu parceli. Władze miejskie oddały sprawę do arbitrażu doktorowi obojga praw, Walentemu ze Starogardu, który zdecydował pozostawienie cechu w posiadaniu parceli wraz z domem znajdującym się na północnym krańcu. Parcelę zmniejsza się jednakże na krańcu południowym o przestrzeń zajęta pod kamienicę wybudowaną niedawno przez miasto. Cech zobowiązuje się do tolerowania istnienia piwnicy tego domu pod jatkami. Dla uzyskania łatwiejszego dostępu do jatek ustanawia się przejście publiczne przez dom zamieszkały przez Marcina Balwierza, znajdujący się na północnej stronie parceli. Zobowiązano również cech do utrzymania na terenie jatek przejścia poprzecznego dla pieszych, cią-

⁸⁹ „*Decretum ex libello inter sutores et halecarios ratione fenestrarum ac luminis ... budarum seu institarum inhabitatores ... in continua, fenestrarum, in parietibus illorum extructarum possessione, quibus actores (tj. szewcy przyp. autora) structuris suis lumen adimere intendunt, per decursum octuaginta et amplius annorum extitisse, ac in usu, pacifice et quieto, luminis ... fuisse ...*“ A. C. 38. f. 386v, r. 1617.

⁹⁰ „... zaprzedał budę sledziewą w rynku poznańskim stojącą, między budami ... tak na dole, iako y gornych gmachach bendacem ...“ A. C. 41. f. 517—517v, r. 1631.

⁹¹ W. Maisel, *Odbudowa zabytków* (K. M. P. 1948, s. 349—50; r. 1949, s. 102. 333—4; r. 1950, s. 83—4, 205 297).

⁹² „... in theatro, iuxta institas, seu stalla sutorum, consistentis ...“ AA. 209. f. 296 r. 1560.

gnącego się od jatek rzeźnickich, poprzez sukiennice do bud śledziowych i nie tarasowania go żadnymi budowlami. Rada miejska ze swej strony ma przydzielić cechowi 10.000 cegieł i jeden piec wapna w celu umożliwienia cechowi wybudowania jatek⁹³. Miasto dotrzymało tego zobowiązania, gdyż rachunki miejskie notują w następnym roku wydanie 4.000 cegieł dla cechu szewskiego⁹⁴. Wolno wobec tego przypuszczać, że w roku tym, względnie następnym, wybudowano murowane jatki szewskie. Poszczególne stoiska ciągnęły się w dwóch rzędach wzdłuż długich ścian hali, pozostawiając w środku przejście dla kupu-

⁹³ „Sutorum macella, Nos. consules civitatis posnaniensis, significamus tenore pre-sencium, universis et singulis, quibus expedit, quia orta controversia inter ordinem nostrum consularem, ab una, et fraternitatem Wladislai, REGIS quondam Polonie, qui civitatis commoda augere cupiens, pannorum cameras murandi, ac in parte superiori, sutorum clementer concessit. . . . Eis ipsis locum, ab eodem serenissimo rege deputatum, monstravimus. Qui quidem, cum eis ipsis nec convenire, nec etiam placere visus esset, freti quoque donacione serenissimi principis et domini domini Sigismundi, . . . regis Poloniae . . . nostre civitati gracie concessa, qua continetur omnes areas quecunque post publicam denunciacionem factam in decursu anni et diei edificaretur, earum ius et proprietates ad neminem quam ad consulatum devolvenda esset. Cum vero annis plurimis antelapsis denunciacio eius donacionis regie esset facta, ipsique sutores easdem areas edificare non curarent pro commodo et ornamento civitatis, proprietates si quam habebant, non eis, sed nostro ordini consulari competebat. . . . Eam controversiam, inter nos et eos ipsos, ortam, spectabili et clarissimo domino Valentino de Stargardia, iuris utriusque et medicine doctori, de reipublica nostra optime merito, discucienda inter nos et eos ipsos, commisimus. Qui quidem, arbitraliter facto in eum compromisso, eam inter nos et eos ipsos tulit sententiam. Inicio eisdem areis ademitt spacy tantum, quantum domus edificata et extracta est, cum curia et celario, a consulatu, pro commodo civitatis, singularique ornamento, ita ut domus ea sit deinceps in potestate consulatus ysdem limitibus distincta et limitata, perpetuo. Celariumque in ea curia sub eadem macella sutorum vergens, ita maneat quemadmodum iam est extractum et deductum hoc tamen adiecto quoties opus fuerit. Sentinam vel cloacam, ibidem sitam, purgare non per macella, sed per domum eandem purgabitur, tocies quoties opus fuerit. Reliquum vero arearum quicquid est, ipsa fraternitas, una cum domo, in parte altera, versus pretorium sito habebit, tenebitque, pacifice et quiete. Atque ut eo commodius ea macella pro usu suo ad calceos ibi vendendos, atque et civitatis ornamento, extruant, ex sua singulari benignitate consulatus ipsi fraternitati decem millia laterum et unam fornacem cementi gratuito dare, censumque huius anni preteriti terrestrem, marcas decem singulis annis pretorio dari solitum, eis ipsis ex sua libertate consulatus dabit et largietur. Parietem quoque vicinalem, a pannicidarum cameris versus eorum parietem vergentem, liberum eis ipsis, sine impensarum solucione tribuent. Itidem parietem quoque transversum, e postico domus eiusdem, versus eandem macella, liberum, sine omni impensa habituri sunt. Utque commodior eis sit ingressus et egressus ad macella per domum eandem, versus pretorium sitam quam Martinus Barbitonsor pro nunc inhabitat, valvas hosty patentes facient. Portuleque in medio budarum allecinarum et pannicidarum cameras site, in modum crucis per institorum et laniorum macella vergente, etiam per eorum macella manebunt libere nullisque aedificys obstructe. Ut per easdem portulas liberum ingressum et egressum ad sua macella habeant, sine cuiusvis impedimento. . . .“ AC. 8. f. 116 a. r. 1539.

⁹⁴ CPE 659. f. 18 v, r. 1541.

jących. Nie wiadomo, czy w jatkach odbywała się tylko sprzedaż obuwia, czy też mieściły się tam również warsztaty (to ostatnie wydaje się prawdopodobniejsze). Nie wiadomo też, czy jatki posiadały drugą kondygnację: mieszkalną.

Sukiennice

Nazwa łacińska — pannicidium, niemiecka — Tuchkammern. W r. 1386 wydał Władysław Jagiełło przywilej⁹⁵ na wybudowanie w Poznaniu murowanych sukiennic. Miasto skorzystało z tego przywileju i wybudowało gmach o znacznych rozmiarach. Wskazywałoby na to postanowienie statutu bractwa sukienniczego z r. 1468: „Jeśli kto w kramnicach sukiennych pozostawi próżny wóz przez tydzień, zapłaci kary trzy grosze“⁹⁶.

W początku XVI w. budynek sukiennic był opuszczony i zrujnowany i wskutek tego wśród spraw, które należały przedłożyć królowi do rozpatrzenia, wymieniono w r. 1535 również sprawę odbudowy sukiennic⁹⁷. Interwencja odniosła pożądany efekt i Zygmunt Stary dał Poznaniowi przywilej na budowę sukiennic murowanych^{97a}. Przywilej bardzo szczegółowo sformułował organizację i zasady finansowania tej budowy. Każdy mianowicie sukiennik zobowiązany był wymurować swoją część gmachu w sposób wskazany przez radę miejską (a więc według jednego projektu budowlanego), albo ugodzić się w tej sprawie z radą miejską, przez co rozumieć zapewne należy oddanie budowy w ręce

⁹⁵ „... concedimus indulgentes, ut pannicidia, seu pannorum cameras, murandi et pistorum specialiter et in parte superiori sutorum edificia construendi et locandi habent (sic) liberam et omnimodam facultatem...“ Kod. Dypl. Wkp. III nr 1847, r. 1386.

⁹⁶ J. Leitgeber, Z dziejów handlu i kupiectwa poznańskiego, s. 44/5.

⁹⁷ „Articuli in presencia sacre maiestatis regiae proponendi nomine dominorum consulum civitatis posn. et communitatis tocus... Supplicetur... ut nullus pannum incidere audeat, nisi is, qui institam habeat, vel privatam, vel conductivam. Quoniam locus pannicidy desertus, reedificabitur ex ea concessione gracie“. AC. 9. f. 34, r. 1535.

^{97a} „Sigismundus, dei gracia rex Polonie... universis et singulis civibus et incolis civitatis nostre posnaniensis, jus et proprietatem, aut interesse aliquod in cameris et institis pannicidy in eadem civitate, habentibus, manifestum facimus per presentes, quia nos volentes in eadem civitate bonum ordinem instituere et in vendendo per ulnas panno rationem aliarum civitatum nostrarum sequi, admisimus et concessimus eidem civitati nostre posnaniensi, ut domum pannicidy cum cameris et institis ad vendendum per ulnas et incidendum pannum aptis et idoneis, instaurare et de muro extruere non solum pro commode sed etiam pro ornamento eiusdem civitatis, possint et debeant. Quia vero aliqui eiusdem civitatis incole in huiusmodi domo cameras, aut obtinent hereditarie, aut aliquod ius et interesse in illis habent, sed ad instauracionem earundem camerarum sequiores, quam par est se exhibent, unde fit, quod ipsa domus cum cameris suis hactenus debito nostro extrui et in bono ordine collocari non potuerit. Quare vobis omnibus et singulis, in eisdem cameris ius aliquod et interesse obtinentibus, districte precipiendo mandamus, quatenus quilibet vestrum, cameras suas ad formulam et modum prescriptum per consules posnanienses, muro extruat et edificet, aut cum eisdem consilibus amicabiliter conveniat et componat. Nam alioquin, ubi quispiam huiusmodi cameras infra unum annum et sex septimanas, ut premissum est, extruere et edificare neglexerit, aut cum consilibus non composuerit, extunc damus facultatem et plenam potestatem eisdem consilibus, ut ipsi tales cameras, sumptu et impendio publico erigere et construere, atque de eisdem, nomine proventus, capere possint et valeant tandem, donec ab huiusmodi interesse habentibus pro sumptu et impendio civitati prefate, satisfactum fuerit. Volumus autem, ut presentis deliberacionis nostre series ad omnium et singulorum interesse habentium noticiam per publicas proclamaciones deducatur“. Dipl. posn. 183. 18 VI 1535.

rady miejskiej z tym zastrzeżeniem, że taki sukiennik zobowiązany był pokryć odpowiednią część kosztów budowy. W stosunku do sukienników, którzy w ciągu roku i sześciu niedziel nie zastosują się do powyższego zarządzenia król przewidział sankcje w postaci upoważnienia rady miejskiej do wymurowania części sukiennic należącej do opieszłych z funduszów miejskich i do zajęcia kramów sukiennych, będących własnością opornych sukienników, i pobierania z nich dochodów tak długo, dopóki nie zostaną zapłacone koszty budowy. Jest rzeczą charakterystyczną, że najbogatszych kupców musiały władze miejskie zmuszać przy pomocy takich sankcji do wzniesienia gmachu przeznaczanego do ich użytku. Zdaje się, że w roku tym doszło do wybudowania gmachu sukiennic, bo w cztery lata później mówią źródła o ścianie sukiennic przylegającej do ściany jatek szewskich⁹⁸, a w r. 1541 zanotowano wypłatę murarzy za roboty w sukiennicach⁹⁸. Jednakże jeszcze w r. 1544 roboty nie zostały zakończone^{98a}. W jedenaście lat później rada miejska nakazała opuścić sukiennice tym wszystkim, którzy w nich zamieszkali, a właścicielom poszczególnych sukiennic poleciła wybrukować odcinek ulicy, przylegający do ich kramów i wybudować przed nimi ganek⁹⁹, a więc podcień, wsparty na kolumnach piaskowcowych, jak o tym świadczy kolumna odnaleziona w r. 1950 na stronie wschodniej sukiennic. Zarządzenie to nie zostało należycie wykonane, gdyż w r. 1558 zmuszona była rada miejska je ponowić¹⁰⁰. W następnym roku wy-

⁹⁸ „Item muratori ad turrim pretorii et ad pannorum cameras fl. 4. gr. 17“.
CPE. 659. f. 16 v, r. 1541.

^{98a} „Non ignotum esse... quanto de decori civitatis nostre sunt pannicia, in medio fori sita, que ad finem deducta non sunt. ... instituimus v. d. curent ut mandatum sacre regie maiestatis expediatur ad offitium nostrum civitatis, ut pannicia incepta pro honore, ornamentoque civitatis ad finem deducantur“.
AC. 9. f. 303, r. 1544.

⁹⁹ Panniciarium reparatio. Nos, consules civitatis posnaniensis, significamus, testatumque facimus, universis, quibus expedit, quia reipublice commodis consultum esse volentes, pannicia in medio fori seu theatro sita, que non sine magno dedecore civitatis tocus deserta fuerunt, in quibus panni incisi, neque eciam venditi sunt huc usque, eo quod plerique ad inhabitandum et inquilinis locandum, institas pannorum extruxerunt, unde facile ignis periculum pertimescendum, his, qui suas merces ibidem adservare deberent, tum, quod eadem pannicia non occlusa, sed more platee publice nocte, dieque, aperta essent. Eciam quod aptis eadificijs, seu tecturis, quelibet instita careret. Neque eciam stratas lapidibus plerique earundem institarum, ante sua ostia haberent. Quo itaque ad usum tandem communem utilitateque instite prefate pannorum deduci possint. Accersitis in presentiam ordinis nostri consularis, famatis senioribus fraternitatis pannicidarum, ac omnibus et singulis, quicunque proprias institas habent et quocunque titulo possident, constituimus ac decrevimus inviolabiliter, et a modo et deinceps, hoc est: a die proximo dominico, ea ipsa pannicia sint occlusa. Dispensatoribusque iniunximus ut claves, clausurasque, seu seracula, ad eadem pannicia parare faciant, ac in manus seniorum pannicidarum dent, ut deinceps nocte, more institarum mercimoniarum, occludantur. Et cum plerique possessorum eorundem pannicidarum nondum stratas lapidibus, neque eciam tecta, ante eadem pannicia apta, extruxerunt, inquilinisque in eisdem pannicidys habent. Unanimi consilio habito, decrevimus et statuimus, ut infra hinc et festum sancti Bartolomei proximum, quisque ante suum pannicidium stratam, lapidibus aptam, ac tectum, incidendo panno commodum, parent, aedificentque. Tum ut omnibus inquilinis denuncient, ut infra hinc et festum sancti Bartolomei proxime futurum, habitaciones suas ad domicilia, inde afferant, neque deinceps cuique hominum prefata pannicia ad inhabitandum collocent, sub pena decem marcarum...“
AC. 20. f. 164 v. r. 1555.

¹⁰⁰ AC. 21. f. 326 v, r. 1558.

daje rada miejska zarządzenie dotyczące podcieni (Vorlaube), „obstacula Forliebi dicta“¹⁰¹, nakazując pokrycie ich gontem. Szczegółowe przepisy budowy podcieni mieli podać zainteresowanym wójt i jeden z rajców.

W r. 1563 zanotowano w rachunkach miejskich wydatek na 35.200 cegieł¹⁰² i 8.000 dachówek¹⁰³ na budowę sukiennic i smatruza. Ilości te, jak na dwa obiekty o znacznej kubaturze, są stosunkowo małe. Dowodzi to wykorzystania przy budowie bardzo znacznych partii murów już istniejących. W budynku sukiennic roboty polegały może na rozbudowie gmachu, albo na nadaniu mu szaty renesansowej. Robotami kierował niewątpliwie J. B. Quadro. W tym samym bowiem zeszyte rachunków miejskich zanotowano aż trzy razy wypłaty wynagrodzenia na jego rzecz z tytułu pełnienia obowiązków architekta miejskiego.

Sukiennice tworzyły długą halę, nakrytą (w ostatniej fazie) sklepieniem klastycznym. Ostatnie przęsło tego sklepienia zburzono w czasie akcji odgruzowania miasta w r. 1951. Wzdłuż każdej z długich ścian hali znajdował się wsparty na kolumnach podcień murowany. We wnętrzu hali, wzdłuż ścian, stały kramy sukienne. W poprzek sukiennic przechodziło przejście dla pieszych zamknięte dwiema bramkami¹⁰⁴. Sukiennice były podpiwniczone. Piwnice nakryte sklepieniami murowanymi¹⁰⁵. W r. 1569 rada miejska pozwoliła Maciejowi Matowi, właścicielowi skrajnej sukiennicy od strony południowej na wymurowanie schodów (może przy południowej ścianie szczytowej sukiennic) dla użytku publicznego, prowadzących na wyższe kondygnacje gmachu, w których mieściły się mieszkania i ewentualnie także magazyny właścicieli stoisk, znajdujących się na kondygnacji parterowej¹⁰⁶. Dach podcienia pokryty był gon-

¹⁰¹ „Pannicidiorum preparacio. Spectabiles domini, proconsul et consules civitatis posnaniensis. Quo debite exequutioni constitutiones et mandata de incidendis, vendendisq; pannis in cameris, in theatro civitatis posnaniensis consistentibus, sine ulterioribus moris et dilationibus deducantur presentibus spectabilibus Andrea Liupszinski, Alberto Joseph Georgio et Joanne Helt. Jacobo Wierzba, Alberto Laczina, Stanislaw von Wath, Venceslao Institore, Margareta Skrobiroschka, alysq; possessoribus pannicidiorum protunc absentibus, demandaverunt, ac iniunxerunt, ut ipsi infra hinc et festum sancti Laurency proximum, tegulas, ligna, materiamque aptam ad extruenda obstacula, Forliebi dicta, habeant et sibi ordinent. Et quo iam sine mora ulteriori ea structura deducatur, delegerunt, designaveruntque ex gremio suo spect. Joannem Smuschewski, consulem et Jarossium Brzeznicz advocatum, ut hy ipsi, prescribant modum et ordinem qua ratione eeipse partes anteriores obstacula Forliebi dicta, extruantur. Et ne diucius sit mora in dividendis pannis ac longior prorogacio, debebunt et tenentur in octava post festum sancti Bartholomei proximum omnes et singuli pannicide, pannes suos in cameris eisdem publicis vendere sub poena marcarum duodecim pecunie eiusdem d. consulibus luendarum Preterea, domini consules, demandaverunt dispensatoribus civilibus, ut ipsi infra tempus prescriptum hostia et seracula ad eadem pannicidia preparare curent, ut claudantur more institarum mercimonialium“. AC. 22. f. 110 v, r. 1559.

¹⁰² CPE. 678. f. 16.

¹⁰³ CPE. 678. f. 6 v.

¹⁰⁴ „... pannicidium in teatro civili inter heredem olim Jacobi Grodzicki pannicidii et pfortam in medio pannicidiorum existentem“. AA 210 f. 525 v.

¹⁰⁵ „... szczedzi do szukiennicz. widzieli ysz pod szukiennicza pana Patruszewa y pod gankiem jest piwnicza pod iednim zasklepieniem asz do spolny scziany, ktora jest miedzi gankiem przereczonym a szukiennicza bractwa szukienniczego...“ A. A. 214. f. 196v. r. 1576.

¹⁰⁶ „Pannicidium Mattiae Math extruendi conceditur. Proconsul et consules civitatis Posnaniae significamus, testatumque facimus universis, quibus interest, nunc

tami (szkudłami)¹⁰⁷, a dach hali pokryto w r. 1563 dachówką¹⁰³. Spis kramów sukiennych w r. 1522 wymienia 26 kramów¹⁰⁸.

S m a t r u z

Zarówno teksty polskie, jak i łacińskie używają tego samego określenia: s m a t r u z. Czasem pojawia się pierwotna forma niemiecka: Smaterhaus¹⁰⁹. Wyjątkowo, w końcu XVI i na początku XVII w., pisarz miejski użył kilkakrotnie nazwy „teatrum“¹¹⁰. Może to być nieporozumienie takie samo, jak określenie smatruzu terminem libripendum¹¹¹, który notorycznie oznacza budynek wagi. Ale może to być też spóźnione echo sytuacji z drugiej połowy XIII w., kiedy to, według przywileju Przemysła II z 1280 r.¹¹², na rynku poznańskim miała się znajdować, oprócz jatek i bud, tylko jedna główna hala targowa, określona w przywileju jako „theatrum quod theutonico K a m e r a u s n u n c u p a t u r“. Biorąc powyższe pod uwagę można dopatrywać się tej hali tar-

et in futurum existentibus, quod cum famatus Matheus (f. 131 v) Math, pannicida, civis noster, pannicidium suum aciale in theatro civili, a tergo institarum, e regione platee Wratislaviensis situm, structuris aedificiorum, tam in inferioribus, quam etiam superioribus partibus, muro erigere et extruere inciperet, ut vero ad aedificia ipsa, et ad alia, si quae posthac per quempiam pannicidarum supra pannicidia sua, in eadem parte existentia, extracta fuerunt, transitus, aditusque, liber existat, quo posthac quilibet tuto, libereque, uti poterit. Supplicavit nobis idem Matheus Math, ut eidem locum certum circa hoc ipsius pannicidium concederemus, in quo gradum publicum, per quem aditus ad aedificia vicinorum suorum pateat, muro erigeret, edificaretque. Nos itaque supplicationi eius, tum et aliorum proborum viro- rum et de nobis optime meritorum, petitionibus annuentes, visa loci positione, quae propter indigentiam aedificiorum, per eundem Matheum Math erigi inceptorum et aliorum posthac aedificandorum, gradu publico opus habeat, consultum esse volentes illorum necessitati, concessimus praefato Matheo Math, ut gradum publicum super testudine, quae intrinsecus ante hostium et fenestram pannicidy illius consistit, muro erigat, extruatque per quem aly pannicide liberum transitum, pro usu et comodo suo, ad sua superiora pannicidiorum aedificia, per eos aliquando extruenda, perpetuis temporibus habeant, sine cuiusvis contradictione et renitentia. Ea tamen lege et conditione, ut si aliqui pannicide in eadem parte pannicidia sua habentes, transitu per eundem gradum ad habitationes et aedificia sua opus habuerint, eoque gradu usi fuerint“. AC. 17. f. 131—131 v, r. 1569.

¹⁰⁷ Relatio scabinorum ex parte pannicidarum“. Ławnicy oświadczają, „Że przed nimi... Marcin Mięta y Ian Skrobirogk okazowali y swiarczeli się, że oni dach wszytek szkudłami y łatami nad fortą w sukienniczach przy sukienniczy braczki swym własnym nakładem zbudowali, iako na swy własności, który dach iest równo zbudowany z dachem drugim gich, przy sukienniczy będącym. W tymże dachu u sukiennicze pokazali gim deskę, która przez dach tego gmachu, asz do polowicze przechodzi, przez którą possessiā y własność swą tam bycz mienieli, ktemu się opowiadali, że tamże przed tym gankiem ukopali beli doł do słupa iako na swy własności y na swym bruku“. AA. 213. f. 785 v, r. 1574.

¹⁰⁸ „Ordo camerarum pannicidarum, in circulo civitatis poznaniensis existentium, ex antiquis registris extractis et pro meliori cognitione locorum et memoriam, descriptus“. AA. 197. f. 43, r. 1522.

¹⁰⁹ „Ex Smaterhaus“, CPP. 732. f. 2, r. 1595.

¹¹⁰ „stallum seu locum, in theatro civitatis posn., vulgo smatrusz dicto, ... vacan- tem, ex foro salis per gradus rursus eundo, in ordine ultimum a sinistris situm, ad venum, exponendum in eo telam, mercesque lineas, more et ad instar aliarum venditricum...“ AC. 37. f. 421 v, r. 1611.

¹¹¹ „... colum in ordine institarum, in libripendio, smatrus dicto“. AC. 41. f. 904 v, r. 1634.

¹¹² Wuttke, Staedtebuch des Landes Posen, s. 142/3,

gowej w budynku późniejszego smatruza. Po pierwsze dlatego, że sprawa budowy gmachu sukiennic stała się aktualna dopiero w r. 1386^{112a}, a innego gmachu, który mógłby służyć na ten cel, na rynku nie było, i po drugie dlatego, że istniejący do dziś fragment ściany zachodniej budynku, który obecnie nazywamy arsenałem, a który w w. XVI i XVII zwany był smatruzem, wykazuje wążek bardzo stary — warstwy cegły na przemian z warstwami kamieni polnych, z grubsza tylko obrobionych. Smatrucz — arsenał jest prawdopodobnie najstarszym, obok wagi, budynkiem na teatrum rynku poznańskiego.

Według Glogera¹¹³ i Brücknera¹¹⁴ nazwa „smatruz“ oznacza górną kondygnację sukiennic dla „igłarek, czapniczek, kaletniczek, paśniczek, które tam przy handlu swoje rozprawy wiodły, prawdziwy sejm niewieści, przewany też od gadania (niem. schmettern)“¹¹⁵. Definicja ta do stosunków poznańskich niezupełnie się nadaje. Smatrucz bowiem poznański miał dwojakie przeznaczenie. Był on, po pierwsze, miejscem sprzedaży detalicznej płótna. Dowodzi tego zapisane w jednej z ksiąg rady miejskiej¹¹⁶ rozstrzygnięcie sporu między kupcami a handlarkami ze smatruzu, nazywanymi smatruziankami¹¹⁷. Rada mijska orzekła, że „przerzeczone panie na smatrucie będadzące, the telko rzeczy przedawacz mają które własnie smatruczewi nadlieżą: iako na ymię proste płotna polski roboty, takze glogowskie albo sliąskie...“. Po drugie, smatrucz był magazynem zboża i owoców, jak to wynika z zapisków zawartych w rachunkach miejskich¹¹⁸.

To dwojakie, tak bardzo zarazem zróżnicowane przeznaczenie użytkowe budynku wydaje się wskazywać na istnienie dwóch kondygnacji. W krańcowym przypadku można by przyjąć istnienie jednej tylko kondygnacji, podzielonej na dwie części. Przeciwno temu przemawia jednak zanotowany w rachunkach z 1563 r. wydatek na pokrycie kosztów robocizny dla dniówkarzy za wywożenie ziemi ze smatruzu¹¹⁹, jako czynności wstępnej dla położenia posadzki, o czym również mowa w tychże rachunkach¹²⁰. Wynika z tego zarazem, że smatrucz był obiektem budowanym od fundamentów, a nie tylko górną kondygnacją sukiennic. Wobec zajęcia całej powierzchni teatrum przez znane nam budynki, jedynym miejscem, gdzie mógł się znajdować smatrucz, jest miejsce, na którym później widzimy arsenał. Jest rzeczą wysoce prawdopodobną, że

^{112a} patrz przypis nr 95.

¹¹³ Gloger, Encyklopedia staropolska, IV, s. 256.

¹¹⁴ Brückner, Encyklopedia staropolska, II, s. 512.

¹¹⁵ Przy wywodzeniu nazwy „smatruz“ z niemieckiego czasownika „schmettern“, właściwszym, zdaje się, będzie wziąć pod uwagę odgłosy, jakie wydają większe ilości zboża, warzyw, czy owoców zsypywanych na podłogę, aniżeli gwar powodowany przez handlarki.

¹¹⁶ AC. 29. f. 158—159.

¹¹⁷ „Denunciatio smatruziankom ...ktorym na smatrucie mieisca są nadane...“ AC. 38. f. 1786 v, r. 1622.

¹¹⁹ CPE. 705. f. 17, r. 1582 „a frumenti in smatrus purgacione“.

CPE. 701. f. 16, r. 1579 „a portatione tritici in smatrus“.

CPE. 703. f. 19 v. r. 1581 „a portatione silignis ex molendino novo ad smathrusz“.

CPE. 721. f. 18 v. r. 1590 „Od przerwucania zyta na smatrusie“.

¹¹⁹ „Item exposuimus diurnis, qui educebant terram ex smatrus fl. 1. gr. 8“ CPE. 678. f. 18 v.

¹²⁰ „Item dedimus pro 600 astrichu parvi ad smatrus et pannitonsorium fl. 1. gr. 13. d. 9“ CPE. 678. f. 17 v.

wojska szwedzkie albo brandenburskie, okupujące kolejno Poznań w latach 1655—7, potrzebując pomieszczeń dla wielkich ilości broni i sprzętu wojennego, zamieniły budynek smatruzu w arsenał. W księgach miejskich do tego czasu ustawicznie napotykamy wzmianki o smatrucie, podczas gdy „cekaus“ wymieniony jest dopiero w drugiej połowie XVII w.¹²¹

Przytoczone wyżej zapiski o 35.200 ceglach i 8.000 dachówek zawierają cyfry łączne dla smatruzu i sukiennic, być może ze względu na wspólny plac budowy. Ale te same rachunki zawierają też pozycje wydatków na budowę samego tylko smatruzu, np.: cztery pięce wapna i 19.000 cegieł¹²² oraz wydatek na „rosty“¹²³ (rusztowanie?). Zupełnie niewątpliwym jest udział Quadry w budowie smatruzu. W rachunkach mianowicie z r. 1563¹²⁴, bezpośrednio pod pozycją dotyczącą wypłaty trzech rat wynagrodzenia „Muratori Joanni Baptistae Italo... 25 fl, 58 fl, 30 fl“ zanotowano wynagrodzenie dla jego pomocników zatrudnionych przy budowie smatruzu, postrzygalni i innych obiektów: „Coadiutoribus vero aut sociis illius¹²⁵... ratione laboris circa pannitonsoria, smatrus et alibi 24 fl.“

Jatki rzeźniczkie

Jatki rzeźniczkie określane są w tekstach łacińskich jako „macella carniū“, w niemieckich jako „Fleischbänke“. Należą do najstarszych obiektów na rynku. Wymienia je już przywilej Przemysła II z r. 1280. Znajdowały się na zachodniej stronie teatrum. W 1535 instrukcja udzielona przez radę miejską posłom wysłanym do króla zawiera w punkcie 5. prośbę o wyrażenie zgody na zburzenie starych jatek drewnianych i wybudowanie nowych, murowanych, przy czym wszyscy zainteresowani winni uczestniczyć w kosztach budowy¹²⁶. Przywilej Zygmunta Starego z tego roku¹²⁷ wyraża zgodę na propozycję rady miejskiej,

¹²¹ AC. 48. f. 164, r. 1649 oraz CPE. 850. f. 29, r. 1694.

¹²² „Item ad structuram smatrusu 4 fornaces cementi et 19.000 laterum dedimus fl. 77. gr. 18“. CPE. 678. fl. 6 v.

¹²³ „Item pro rostri ad structuram smatrusu numeravimus gr. 18“. CPE. 678. f. 12.

¹²⁴ CPE. 677. f. 6.

¹²⁵ t. j. Quadry.

¹²⁶ „Articuli in presencia sacre maiestatis regiae proponendi nomine dominorum consulum civitatis posn. et communitatis tocius. ... Consulatus, pro decore et ornamento reipublicae, instituit macella lignea demollire et muro de in'egro extruere. Petendum mandatum a sacra regia maiestate ut omnes interesse habentes, sive seculares sive spirituales, cum defalcacione impensarum ad id cause uciant...“ AC. 9. f. 34, r. 1535.

¹²⁷ „Sigismundus... rex Polonie... universis et singulis, tam ecclesiasticis, quam secularis ordinis hominibus, macella laniorum in circulo posnaniensi possidentibus, fidelibus dilectis, gratiam nostram regiam. Fideles dilecti, consules et universi incole civitatis posnaniensis, pro ornamento et commodo civitatis macella laniorum de muro extruere et lignea, que incendium toti civitati minari videbantur, eycere et demoliri, communi sumptu et impendio vellent. Nisi vester de jure vel consuetudine in aliquibus earundem macellarum census et aliud interesse habentium, legitimus et cum equa compensatione assensus obstaret. Itaque huius rei negocium commisimus certis commissariis nostris. inter vos, ab una, et consules ac incolas civitatis posn., parte ab altera, audiendum, cognoscendum, ac fine debito, terminandum. Quare mandamus vobis omnibus ad macella aliquod interesse habentibus tum per commissarios nostros, huic negocije deputatos, in eorum presentiam vocati, sue (radix ?) coram illis comparere curetis. Et quicquid ipsi in negotio hoc decreverint, firmiter observare curetis...“ Dipl. posn. 182, r. 1535.

uzasadniając ją względem na niebezpieczeństwo pożaru zagrażające ze strony jatek całemu miastu. Wielki pożar z r. 1536 ominął jednak jatki rzeźnicze. W dwa miesiące po pożarze rada miejska zatwierdza istnienie starych jatek na rynku¹²⁸ i wyraża zgodę na wybudowanie nowych jatek w liczbie czterdziestu, na narożniku ul. Wrocławskiej i Koziej¹²⁹. W r. 1537 następuje budowa murowanych jatek rzeźniczych na rynku. Rada miejska wydaje na ten cel 24 000 cegieł i 500 dachówek¹³⁰. Wizja z r. 1539¹³¹ przedstawia nam budynek murowany, składający się z dwóch hal, z których każda zawierała po 18 jatek. Wizja podaje również wymiary jatek. Długość ich wynosiła 1517 łokci, szerokość jednej hali — 943 łokcie, drugiej — 574 łokcie. Każda hala rakryta była oddzielnym dachem. W źródłach z XVII w. czytamy, że jatki rzeźnicze dzielią się na murowane i drewniane¹³². Podział ten rozumieć należy zapewne w ten sposób, że jatki murowane to jatki rynkowe, a jatki drewniane to jatki nowe, przy ul. Wrocławskiej.

Jatki rzeźnicze na rynku, choć w zmienionej postaci architektonicznej, czynne były na tym miejscu do r. 1939.

Jatki chlebowe

Jatki chlebowe, „macella pistorum“, wspomniane są już w przywileju Przemysła II z r. 1280¹³³. Władysław Jagiełło wydał w r. 1386 przywilej na wybudowanie jatek chlebowych murowanych^{133a}.

Chcąc znaleźć miejsce, w którym znajdowały się jatki chlebowe w XVI w., trzeba wziąć pod uwagę zapisane w r. 1588 określenia: „... idąc mimo uliczkę która iest między wagą a jatkami...“ (mowa o jatkach chlebowych)¹³⁴, oraz

¹²⁸ „Constitutio laniorum antiquorum... Nos itaque, praeconsul et consules civitatis posn., macella carniū, a veteribus nostris in foro et circulo civitatis posn., inter libripendy et pannitonsoris domos instituta, roboranda et conservanda duximus, presentibusque roboramus et confirmamus, e fundamentis perpetuo habenda et duranda ad commodum et utilitatem omnium et singularum, civitatis posn. incolarum, presentium et futurorum“. AC. 8. f. 51, r. 1536.

¹²⁹ AC. 8. f. 51 v. r. 1536.

¹³⁰ „Item ad mactella carniū dedimus 14 milia (laterum) et 500 tegulas lapideas datj fl. 20 gr. 11“. CPE. 651. f. 24. r. 1537. „Item pro fabrica mactellorum 10 millia laterum fl. 12“. — CPP. 651. f. 8. r. 1537.

¹³¹ „Taxa macellorum in circulo civitatis poznaniensis per officium civile, feria sexta, in crastino festi sancti Stanislai, in mayo, millesimo quingentesimo trigesimo novo, facta.

Duo parietes macellorum versus plateam arcis habent, in longitudine, mille quingentas et decim septem ulnas. Duo parietes versus macella pistorum, unus maiora habet in longitudine novem centa quadraginta tres ulnas, paries minor anterior quingentas septuaginta quatuor ulnas. Tectum totum unius partis macellorum, computando tignos, lathy, clavos, quercus et laborem, taxatum ad quindecim marcas, preter tegulas. Similiter tectum alterius partis macellorum, computando tignos, lathy, clavos, quercus, laborem, taxatum ad quindecim marcas, preter tegulas. Tegularum in omnibus macellis sunt quatuor millia et quatuor centa, quodlibet mille per tres, cum medio, fertones. Macella in una parte sunt in numero decim octo. Similiter in altera parte decim octo“. AA. 200. f. 104 v — 105. r. 1539.

¹³² CPP. 828. f. 6. r. 1645.

¹³³ Kod. D. Wkp. I. nr 494.

^{133a} patrz przypis nr 95.

¹³⁴ A. Crim. 477. f. 3.

„...widział gdy ten to sługa... z jatek chlebowych wychodził a Stanisław Fayth stoiał na przeciwko postrzygalnicy...“¹³⁵. Gdy dodamy do tego wyjątek z opisu jatek rzeźnickich z r. 1539, w którym mówi się o dwóch krótkich ścianach jatek, że znajdują się ku jątkom chlebowym, „versus macella pistorum“¹³¹, to możemy jatki chlebowe zlokalizować albo na garncarskim targu, między wagą a jatkami rzeźnickimi, albo też między wagą a postrzygalnią.

Jatki chlebowe nie stanowiły tylko zbioru ław chlebowych, lecz były budynkiem zaopatrzonym w dwa otwory wejściowe¹³⁶, prawdopodobnie murywanym, na co wskazywałoby określenie „testudo“, użyte w r. 1582 w stosunku do jatek¹³⁷. W roku tym władze miejskie dokonały rejestracji czynnych ław chlebowych. Spis¹³⁷ (niekompletny) zawiera dane o osiemnastu ławach, z których kilka znajduje się w rynku, poza jatkami. Właściciele przedłożyli tytuły prawne do ław, sięgające w niektórych wypadkach początku XV w. (r. 1416, 1437).

Kamienica pisarza miejskiego

Wśród obiektów użyteczności publicznej, zapewniających partię wewnętrzną rynku, znajdujemy też wyjątkowo obiekty o innym przeznaczeniu. Takim obiektem jest kamienica pisarza miejskiego, znajdująca się na południowym krańcu parceli należącej pierwotnie do jatek szewskich. Kamienicę tę wybudowała rada miejska w r. 1539 lub krótko przedtem, przy czym wyposażono ją w szczególnie bogatą szatę architektoniczną. Świadczy o tym określenie takie, jak: „domus aedificata... pro commodo civitatis singularique ornamento“⁹³. W r. 1539 dom ten otrzymuje polichromię, a w następnym roku malarz Jakub przyozdabia jego wnętrza¹³⁸.

W r. 1541 król przydziela ten dom zasłużonemu pisarzowi miejskiemu, Błażejowi Winklerowi, na własność, dom bowiem wybudowało miasto na parceli królewskiej¹³⁹. W l. 1560 i 1566 rada miejska przydziela temuż Błażejowi

¹³⁵ A. Crim. 477. f. 2v.

¹³⁶ „Burmistrz z radą miasta Poznania... postanowili... żeby żadne stragany, ani przekupki nie stawaly, ani beły z chlebem... przed jatkami chlebowemi na przeday z obu stron, lecz telko w samych jatkach beł chleb wykładany y przedawany“. AC. 38. f. 376v r. 1617.

¹³⁷ „Coram... consulatu civitatis posn. constitutus personaliter... Stanislaus Russek, famulus civitatis huius, iuratus... et... recognovit, quia ad instantiam instigatoris officij spect. consulatus posn., tanquam dominorum haereditorum theatri civilis, tres citationes literales contra et adversus universos et singulos, tam spirituales, quam saeculares, personas, specificice vero eos, qui se ius vel interesse aliquod ad bancos seu stalla pistorum, quae sunt civitatis in testitudine theatri civilis existen(tes) ad exhibenda per eos et unumquemque eorum iura, si quae ad bancos prefatos... se se habere docuerint... Unam ad valvas librae civilis. alteram in valvis testudinibus prefatae, in qua pistorum panes vendunt...“ AC. 30. f. 445. r. 1582.

¹³⁸ „Item a pictura domus notarii dedimus fl. 6.“ — CPE. 655. f. 26. „Item dedimus Jacobo pictori in domo notarii pingenti, fl. 3. gr. 6“, CPE. 657. f. 20.

¹³⁹ „Blasio Winklero, civitatis Posnaniensis notario, domuncula lapidea in circulo civitatis, inter acialem budam alecum Joannis Reska et e regione domus Kurzanoga, olim Stanisłai Helt, civis Posnaniensis, in area regia, non ita pridem per consulatus extracta, perpetuo donatur“. 62. 223. W i e r z b o w s k i, Matricularum Regni Poloniae Summaria t. IV/3. nr 20529

1. Smatruz (arsenal)
— ściana wschodnia.
Widoczne warstwy
kamieni polnych w
licu muru.

2. Domki budnicze. Głowica kolumnienki z r. 1535, pierwszej od strony południowej (domek nr 11). Głowica ozdobiona renesansową tarczą herbową ze znakiem podobnym do liry.

←

3. Domki budnicze. Kolumnienka w domku nr 18/19 wydobywana z późniejszej obudowy.

→

4. Domki budnicze. Ściana szczytowa domku nr 11. Na wysokości I ptra widoczny profilowany wspornik piaskowcowy i oparty na nim łuk arkadki z grubo profilowanych cegieł. Dalej łuk drugiej arkadki. Tynk zakrywa czoło drugiego wspornika. Fryz arkadkowy podtrzymywał lico wyższych kondygnacji wysunięte przed lico przyziemia.

Fot. Autora.

Winklerowi dom między sukienicami a budą Reszki Wieleżyńskiego¹⁴⁰, a więc albo ten sam dom, albo dom zwany Kurzanoga.

Kamienica Czapli

W r. 1571 buduje rajca miejski, Michał Czapla „... kownathky z yzby kamyeniczy jego podlie sukienycz ku sliedziewemu pliaczu stojący rowno z gankyem, przez zacnie sławnego pana Mathusz Matha tesz raycze y towarzysza naszego zbudowanym, nad skliepem yego własnym...“¹⁴¹. Wobec tego, że Math. zajmował skrajną, południową sukienicę¹⁰⁶, przypuszczać należy, że kamienica Czapli wysunięta była ku południowi — przed kamieniczkę pisarza miejskiego.

Kamienica Kurzanoga

Wierzbowski¹³⁹, zapisując treść nadania królewskiego na rzecz Błażeja Winklera z r. 1541, opisuje sytuację domku w następujący sposób: „domuncula lapidea in circulo civitatis inter acialem budam alecum Ioannis Reska et e regione domus Kurzanoga olim Stanislai Helt, civis posnaniensis“. Wobec braku bliższych danych trudno tę kamieniczkę dokładnie zlokalizować. Nie jest wykluczone, że Czapla wybudował swoją kamienicę w trzydzieści lat później, na miejscu kamienicy St. Helta. Nazwa Kurzanoga wskazuje na osobliwość konstrukcyjną budynku, może podobną do tej, jaką się odznacza wawelska Kurza Stópka. Być może, że Kurzanoga stała na przejściu prowadzącym do sukienicy lub jatek szewskich i stąd konieczność użycia takiego właśnie rozwiązania konstrukcyjnego. Pozostałością po tej kamieniczce jest obecnie nazwa uliczki Kurzanoga.

Kamienica cechu szewskiego

Jatki szewskie zamknięte były od północy kamienicą zwróconą frontem do rynku różanego. W r. 1539 mieszkał w niej Marcin Balwierz^{141a}. W myśl arbi-

¹⁴⁰ „domus... in theatro iuxta institas seu stalla sutorum consistentis“ AA. 209. f. 296v. r. 1560.

„domus in teatro civili, inter pannicidia et heredibus olim Wielżyński Reszka, buda...“ AA. 210. f. 714, r. 1566.

¹⁴¹ „Aedificium domini Michaelis Czaplya. Bormistrz y rada myasta Poznania. Wszitkym w obec y kazdemu z ossobna, ktorym tho wiedziecz (f. 223) nadliezy, oznaymuyemy, ysz yakosmi po the czassi zacnie sławnemu panu Michalowi Czaply, rayczy y thowarziszewi naszemu, budowania kownathky z yzby jego podlie sukienycz ku sliedziewemu pliaczu stojący, rowno z gankyem przez zacnie sławnego pana Mathusz Matha, tesz raycze y towarzysza naszego, zbudowanym, nad skliepem yego własnym, murem zbudowacz y przykrycz bronieły, a to za pewnym obnyesieniem, yakoby to budowane przez pana Michala zacęthe Rzeczypospolity szkodliwe y nye na własnym yego grunczie stanowyone bydz myalo. Theda my wziawszy the rzecz przed syę ku uważanyu, zgodnimy glossy nassimy yestessmy tho znalazly y uznaly, ze tham (ze) strony thego budowanya, przez pana Michala zacętego, krziwda any szkoda zadna myastu, any Rzeczypospolitey sie nie dzieye, ktemu ze mu tho budowane wolno, yako na swym własnym grunczie, konczicz... w teyze kamyenycze ze staradawna szą swiathla, z ktorimy one ukupyel. Tho iest naprzodt do piwnycze, podle wrott sukiennych, okno z (f. 223v) swiathlem, potym na gorze gdzie kownathka iest, poboczne swiathlo w kamyenicy bylo, tho iest okno w boku do przedny iszby, także tesz y do kuchnie, drugie y dwie do zadny iszby y terasz u kownathky ssą...“ AC. 26. f. 222v. r. 1571.

^{141a} patrz przypis 93.

trażu z tego roku przez kamienicę przeprowadzono przejście publiczne do jatek. W r. 1564 Grodzicy złożyli przed radą miejską protest „o iakiesz zaslonienie swiatla albo okien stroni własnego domu bractwa naszego¹⁴² tu na rinku Poznanskim podle budi Piotra mlinarza stojącego“¹⁴³. Kamienica ta istnieje do dziś, oczywiście znacznie już przebudowana.

Budy rynkowe

Handel detaliczny odbywał się nie tylko w opisanych wyżej obiektach, lecz także w budach rozrzuconych po całym rynku, a także przy kamienicach otaczających rynek¹⁴⁴ oraz po ulicach¹⁴⁵. W czasie jarmarków budy zajmowały znaczne połacie placu rynkowego. Budy te były bądź drewniane¹⁴⁶, bądź murowane¹⁴⁷, przy czym murowane były solidnie, na fundamentach¹⁴⁸. Niektóre posiadały u wejścia rodzaj ganku czy altany¹⁴⁹.

Budy te jeszcze w XV w. nazywano magułami¹⁵⁰, w w. XVI już stale budami lub budkami. Także w tekstach łacińskich najczęściej występuje nazwa „buda“, rzadziej „taberna“¹⁴⁶ lub „camera“¹⁵¹.

Budy, w których sprzedawano towary jednogatunkowe, grupowano razem. I tak pod ścianami ratusza znajdowały się budki ratuszne, zwane też maślarnymi, w których sprzedawano nabiał i warzywa¹⁵². Sprzedawczynię z tych bud nazywano maślarkami¹⁵³. Pomiędzy budami ratuszowymi znajdujemy wyjątkowo budy z innymi towarami, jak mydło, nici itp. drobiazgi¹⁵⁴, a w r. 1625 nawet budę z prochem strzelniczym¹⁵⁵. Budy stały także przy głównym wejściu do ratusza. W r. 1623 znajdujemy tam budę z wyrobami żelaznymi i bude

¹⁴² tj. cechu szewskiego.

¹⁴³ AC. 24. f. 57.

¹⁴⁴ „locum ad stallum venditorium, seu institam, penes lapideam acialem Węgrzynowska dictam, cuius ad praesens famatus Lucas Schtam, aurifaber, civis posn., est possessor, a parte dextra, qua ex circulo in platheam Judaicam itur, consistentem famato Martino Szmuklerz, civi posn., dandum et concedendum duximus ad exponendum et vendendum in eadem labores artificy sui...“ AC. 37. f. 621. r. 1612.

¹⁴⁵ „budam seu tabernam ligneam, ad parietem domus ipsius, ex circulo in platheam Bedellicam eundo, primam in ordine locatam“ AC. 38. f. 1304v. r. 1621.

¹⁴⁶ „concederunt budam seu tabernam ligneam, ad murum praetory, in foro rosaceo...“ AC. 40. f. 272.

¹⁴⁷ „Kosczelnemu pro mille laterum de budis novis 16sc.“ CPP, 640. f. 46v. r. 1493. „Muratori budas sub pretorio extruenti fl. 1. gr. 15.“ CPE. 672. f. 2.

¹⁴⁸ „Gernatowi a fossura fundamentorum ad budas sub pretorio gr. 26.“ CPE. nr 672. f. 2. r. 1548.

¹⁴⁹ „budam in foro figulneo, penes praetorium posn. sitam... una cum vestibulo ibidem consistentem, pro vendenda... tela aptam“ AC. 38. f. 1826v. r. 1622.

¹⁵⁰ „...vendidit budam, seu magule...“ WSP. II. nr 218. r.1431.

¹⁵¹ „...in cameris, seu vulgo budis, dictis...“ AC. 25. f. 214. r. 1568.

¹⁵² „budam butyraceam in circulo civitatis, ad praetorium sitam... ad venum in ea... legumina, lacticinia, aliasque res et merces...“ AC. 37. f. 611v. r. 1612.

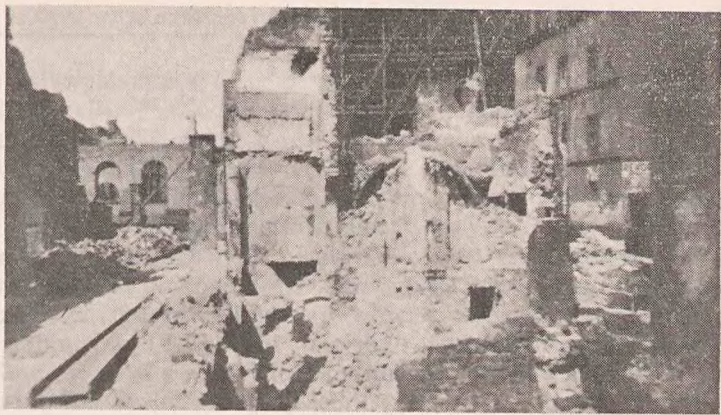
¹⁵³ CPP. 830. f. 3.

¹⁵⁴ „budam in circulo fori posn., circa praetorium sitam, ad vendendum in ea...“ AC. 40. f. 169v. r. 1627.

¹⁵⁵ „...budam cis praetorium... ad vendendum in ea pulverem tormentarium et alias merces...“ AC. 39. f. 508v. r. 1625.

5. Ruiny sukien-
nic. Widoczne
prześło sklepienia
hali głównej. W
lewo od niego za-
murowane prze-
śło hali bocznej—
podcienia.

6. Domki budnicze. Ko-
lumienska w domku nr
24 wydobywana z póź-
niejszej obudowy.

←

7. Domki budnicze. Ko-
lumienska w domku nr
18/19 wydobywana z póź-
niejszej obudowy.

→

8. Smatruz (arsenał).
Ściana wschodnia z
resztkami sklepień
przyziemia, widziana
od strony odwachu.

Fot. Autora.

kotlarza (aerisfusor)¹⁵⁶. Krótko przed r. 1568 wybudowała rada miejska budy powroźnicze dla członków cechu powroźników¹⁵⁷. W r. 1583 rada miejska¹⁵⁸ pozwoliła cechowi czapników na wybudowanie 17 bud drewnianych koło jatek rzeźniczych, - naprzeciwno kamienicy Jana Żabińskiego (dzisiejsza kamienica 77)¹⁵⁹. Jest to ten rząd bud, który uwidocznił rysownik po zachodniej stronie rynku na sztychu Brauna i Hogenberga¹⁶⁰.

Nie wiadomo, czy wzmiankowane w r. 1561 winiarnie¹⁶¹ znajdowały się na terenie wewnętrznej części rynku. Nie wiadomo również, którym kramarzom zwrócił magistrat koszty budowy portali¹⁶², czy dotyczy to kramów żelaznych, bogatych, lub jedwabnych i gdzie się one w XVI w. znajdowały. Jeśli sytuacja z r. 1728 była pod tym względem identyczna z sytuacją w XVI w., to kramy jedwabne znajdowałyby się pomiędzy sukiennicami i smatrucem¹⁶³.

Sprzedaż kwiatów i wieńców odbywała się zapewne ze straganów, koszy lub płacht, bo o budach kwiatowych akta nie wspominają. Podobnie ma się rzecz ze skórami, sprzedawanymi koło jatek rzeźniczych przez garbarzy¹⁶⁴ oraz ze świeżymi rybami, które sprzedawano „z ribnich stolow“^{164a}.

Zasada gromadzenia bud z towarami pokrewnymi w jednym miejscu obowiązywała, zdaje się, również w czasie jarmarków. W r. 1591 rada miejska potwierdza cechowi kuźnierzy¹⁶⁵ prawo zajmowania w czasie jarmarków południowej części rynku, między wylotami ulic: Wrocławskiej i Wodnej.

¹⁵⁶ „pro Joanne Boxdorfer, ferrimercatore, ... budam civitatis propriam, prope ostium, seu gradum praetory ad murum eiusdem, penes budam aerisfusorum, ex opposito cisternae, in circulo posn. sitam, pro vendendis ibidem ... rebus et mercibus eius usitatis ...“ AC. 39. f. 12. r. 1623.

¹⁵⁷ „Funariorum constitutio. Proconsul et consules ... significamus ... quod magistri eiusdem artificy, nunc et pro tempore existentes, in cameris, seu vulgo budis dictis, per nos eiusdem, non ita pridem, in theatro civili concessis et extractis semper et continue in una eademque camera merces suas vendere non debent, sed singulis quadrantibus, seu quartualibus anni per ordinem, in alia quaque camera, quilibet eorum per immutationem vendere debet ...“ AC. 25. f. 214. r. 1568.

¹⁵⁸ „Concessio budarum in circulo pileatoribus. Proconsul et consules ... significamus ... quomodo nos ... dedimus et concessimus locum circa macella antiqua laniorum, ubi cerdones cutes suas vendebant, ex opposito domus lapideae ... Joannis Zabinski proconsulis posn., aliorumque civium domorum muratarum consistentem. Fraternalitati Pileatorum posnaniensium, pro construen(dis) inibi decemseptem budis ligneis, seu cameris sic. prout iam extractae habentur, ad usum conservandorum. vendendorumque publice pileorum ...“ AC. 27. f. 63. r. 1583.

¹⁵⁹ M. Wicherkiewiczowa, Rynek poznański i jego patrycjat, s. 130.

¹⁶⁰ reprodukcja w dziele N. Paźdzerskiego „Poznań“.

¹⁶¹ „Bocziankowi mensatori pro tabellis ad celaria cauponum et pro rami ad szmarus fl. 1. gr. 22.“ CPE. 675. f. 7. r. 1561.

¹⁶² „Item dedimus institoribus ratione sumptis, que fecerunt in structuram portarum ad institas fl. 16.“ CPE. 674. f. 19v. r. 1550.

¹⁶³ KMP. 1590. s. 244.

¹⁶⁴ patrz odsyiacz 158. ^{164a} Acta Crim. nr 475 f. 254, r. 1584.

¹⁶⁵ „Conservatur pelliones circa loca in theatro circuli“. Kuźnierze „supplicaverunt nobis, quatenus eos, iuxta veterem antiquitus servatam consuetudinem, in et circa loca, ut nundinarum tempore merces suas commode venum exhibere possent, conservaremus ea in parte circuli, qua meridiem versus vergit. videlicet ex adverso lapideam ... Lazari Rakfficz, consulis nostri et Hieronimi Ridt, civis et mercatoris posn., huius quae platheam aquaticam, illius vero, quae Wratislaviensias Portas versum, sunt constitutae, per omnem intermedium ex adverso lapidaerum tractum“ AC. 33. f. 705v. r. 1591.

Na zakończenie stwierdzić należy, że już w okresie lokacji miasta na prawie magdeburskim istnieje wśród mieszkańców Poznania całkowicie wykształcony i ustalony społeczny podział pracy, którego materialnym wyrazem były budynki zajmujące wewnętrzną część rynku. Ze względu na dużą ilość pozostałości tych obiektów, zachowanych w Poznaniu, warto się pokusić o rekonstrukcję teatrum poznańskiego.